SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 44 — 1979
ČÍSLO 4

Jozef Mistrík

FREKVENCIA GRAFÉM V SLOVENČINE

1. Štatistické údaje o výskyte jazykových jednotiek v texte sú podnetmi, stimulmi aj argumentmi v jazykovednom výskume. Poskytujú signály pri poznávaní zákonitostí textu i prirodzeného jazykového systému. Už celé desiatky rokov jazykovedci zisťujú frekvenciu hlások, písmen, morfém, slov i vyšších jednotiek, aby tak ešte hlbšie prenikli k poznaniu histórie a súčasného stavu jazykov. Výsledky získané matematicko-štatististickými metódami sú najviac použiteľné pri konfrontačných alebo kontrastívnych výskumoch.

Údaje o frekvencii grafém slúžia nielen jazykovede, ale aj mnohým ďalším vedám a vedným disciplínam i priamo výrobe. O tieto údaje sa opierajú pedagógovia, psychológovia, stenografi, muzikológovia, výrobcovia prekladacích strojov, písacích strojov a i. Paralelne s frekvenciou grafém sa na tie isté účely zisťujú aj frekvencie foném, ktoré sa — podľa charakteru pravopisných systémov — viac alebo menej kryjú. Aj keď nie vždy presne, ale často sa termíny graféma a foném pracovne používajú promiskue alebo namiesto graféma sa používa termín fonologický symbol. Doterajšie štatistické zistenia v slovenčine ukazujú, že výsledky získané štatistickým výskumom foném sa iba s malými odchýlkami kryjú s výsledkami získanými z výskumu frekvencie grafém. Z praktických príčin aj tu budeme niekedy namiesto opisného spojenia vokalický symbol hovoriť vokál a namiesto konsonantický symbol používať jednoslovný termín konsonant.

Doteraz sa v slovenčine vykonali 4 väčšie štatistické zisťovania frekvencie hlások (grafém). Prvá štatistika o výskyte hlások bola uverejnená v časopise Slovenský stenograf roku 1959 (Mistrík, 1959). Je to porovnávacia štatistika z textov, ktoré odzneli v Národnom zhromaždení. Uvádza výsledky — v podstate o frekvencii grafém — zo slovenských textov v rozsahu 100 000 grafém a z tých istých textov v českom znení v rozsahu

100 000 grafém. V textoch bolo po 18 150 slov. Uvedieme poradie grafém z tejto štatistiky na porovnanie slovenčiny (S) s češtinou (Č).

	S	Č		S	Č		S	Č
1.	o	o	11.	k	k	21.	t	z
2.	e	e	12.	u	l	22.	y	y
3.	a	n	13.	d	u	23.	b	é
4.	i	t	14.	p	j	24.	č	h
5.	n	s	15.	l	v	25.	h	š
6.	s	a	16.	j	p	26.	ie	ř
7.	t	i	17.	á	r	27.	š	b
8.	r	m	18.	c	á	28.	ľ	č
9.	v	í	19.	z	ě	29.	é	ý
10.	m	d	20.	ý	c	30.	í	ž

Na ďalších miestach sú (S): ô, ú, ď, f, g, ch, ň, ž, x, ou, ia, iu, (Č): ů, f, g, ch, ť, x, ou. Podľa tejto štatistiky je pomer vokálov (s diftongmi) a konsonantov (v percentách) takýto:

	S	Č
vokály	45,33	43,25
konsonanty	54,67	56,75

Ďalšie štatistické výskumy vykonali J. Bosák (1965), J. Sabol (1966) a J. Findra (1968). Ich výsledky tu už nebudeme rozvádzať, pretože sa publikovali v jazykovedných časopisoch. Frekvencie foném (grafém) v slovenčine sa vo svojej knižnej práci dotýka aj I. Lekov (1971). Rozsiahlejšie výskumy v tejto oblasti sa uskutočnili aj v češtine. Z nich najpozoruhodnejší a doteraz najväčší výskum vykonali M. Ludvíková a J. Kraus (1966), ktorí vychádzali zo súboru 186 641 foném, obsiahnutých v 30 976 slovách. Pri porovnávaní našej najnovšej štatistiky budeme uplatňovať údaje z tejto práce. Z cudzích závažnejších štatistík treba uviesť štatistiku V. I. Perebejnosovej (1965) v ukrajinčine a G. Deweya (1923) v angličtine.

2. Najnovšiu frekvenčnú štatistiku grafém v slovenčine sme získali z východiskových textov rozsahu 1 000 000 grafém, obsiahnutých v 200 000 slovách z 50 rozličných textov 5 štylistických okruhov. Výpočty sa uskutočnili na samočinných počítačoch. Vybrané texty sa nadierovali na pásku,

a tak sa využijú ešte aj na ďalšie účely, najmä na zistenie sekvencií grafém a retrográdnych zákonitostí v súvislom texte.

Uvedieme zoznam východiskových textov; z každého z nich sa vzalo 20 000 grafém, čo značí okolo 4000 slov. Z každej štýlovej oblasti to značí 200 000 grafém obsiahnutých v 40 000 slovách. Vybrané štylistické oblasti (dráma, umelecká próza, poézia, žurnalistika, náučná próza) sa už tradične pokladajú za také, ktoré obsiahnu celú oblasť spisovného jazyka. Rovnako sa postupovalo pri získavaní materiálu slovenského i českého frekvenčného slovníka a rovnako sa postupuje pri zisťovaní frekvencií aj v zahraničných jazykovedných prácach.

Dráma: I. Stodola: Divadelné hry 1. – Bačova žena, Bratislava 1956, s. 4–68; J. Barč-Ivan: Hry – Matka, Bratislava 1964, s. 183–208; J. Solovič: Meridián, Bratislava 1974, s. 8–39; J. Kákoš: Dom pre najmladšieho syna, Bratislava 1973, s. 5–31; O. Zahradník: Sólo pre bicie (hodiny), Bratislava 1972, s. 3–31; J. Hollý: Geľo Sebechlebský, Martin 1953, s. 5–30; VHV: Záveje, Martin 1955, s. 5–28; Malá príručka slovensko-ruskej konverzácie, Moskva 1963, s. 11–60; I. Bukovčan: Kým kohút nezaspieva, Bratislava 1969, s. 3–29; J. G. Tajovský: Statky – zmätky (v J.G.T. I.), Bratislava 1974, s. 422–449.

Umelecká próza: D. Chrobák: Návrat Ondreja Baláža a Poviestka (v Drak sa vracia), Bratislava 1971, s. 7–27; Ľ. Ondrejov: Zbojnícka mladosť, Bratislava 1969, s. 7–29; A. Chudoba: Kde pijú dúhy, Bratislava 1962, s. 7–28; R. Jašík: Na brehu priezračnej rieky, Bratislava 1972, s. 9–24; V. Mináč: Dlhý čas čakania, Bratislava 1958, s. 7–22; M. Urban: Živý bič, Bratislava 1963, s. 9–22; Kl. Jarunková: Brat mlčanlivého vlka, Bratislava 1967, s. 7–22; M. Ďuríčková: My z ôsmej A, Bratislava 1957, s. 9–39; J. G. Tajovský: Do konca, Starý včelár (v J.G.T. I.), Bratislava 1974, s. 23–38; M. Kukučín: Rysavá jalovica, Bratislava 1960, s. 7–29.

Poézia: L. Novomeský: Do mesta 30 minút, Bratislava 1963, s. 7–48; P. Horov: Ponorná rieka, Bratislava 1972, s. 8–87; M. Rúfus: Stôl chudobných, Bratislava 1972, s. 9–80, Triptych, Bratislava 1969, s. 9–30; Ľ. Podjavorinská: Preťatý život cez poly, Bratislava 1970, s. 9–54; I. Krasko: Súborné dielo, Bratislava 1966, s. 9–77; P. O. Hviezdoslav: Hájnikova žena, Bratislava 1975, s. 7–41; J. Kostra: Len raz, Bratislava 1968, s. 7–75; M. Válek: Slovo, Bratislava 1975, s. 5–60, Zakázaná láska, Bratislava 1976, s. 9–15; A. Plávka: Liptovská píšťala, Bratislava 1957, s. 9–69; J. Smrek: Moje najmilšie, Bratislava 1976, s. 2–70.

Žurnalistika: Smer, 1. 11. 1977, roč. 29, č. 258; Smena, 17. 11. 1977, roč. 30, č. 272; Nitriansky hlas, 6. 9. 1977, roč. 18 (28), č. 36; Pravda, 20. 9. 1977, roč. 58, č. 248 A; Večerník, 12. 10. 1977, roč. 22, č. 201 (6167); Obzor, 24. 11. 1977, roč. 10, č. 47; Práca, 5. 1. 1978, roč. 33, č. 4; Kamarát, 17. 1. 1978, roč. 10 (28); Hlas ľudu, 17. 1. 1978, roč. 24, č. 14; Východoslovenské noviny, 11. 1. 1978, roč. 27, č. 9.

Náučná próza: Svet vedy, časopis, roč. 14, č. 9, 1969, s. 513–520; A. Matuška: Človek v slove, Bratislava 1967, s. 9–26; Ekonomický časopis, 8. 1967, XV, s. 689–697; Horecký: Otázky liečby smrteľného krvácania v hypotermii, Bratislava 1960, s. 9–22; S. Czambel a kol.: Vznik a vývin svetovej socialis-

tickej sústavy, skriptum, Bratislava 1974, P. Materna: Viete logicky myslieť, Bratislava 1968, s. 5—21; Poradca záhradkára, Bratislava 1977, č. 4, s. 5—16; PAS, 1978, roč. 27., č. 2; Prírodopis (VII. r. ZDŠ), Bratislava, 1965, s. 6—30; Fyzika (VII. r. ZDŠ), Bratislava 1971, s. 5—29.

Ďalej uvedieme čiastkové výsledky grafém v jednotlivých štýloch i sumárne tak, ako ich vypočítal stroj. Najvyšší a najnižší údaj je uvedený polotučným typom. Údaje sú v percentách.

	Dialóg	Umelecká próza	Poézia	Žurnalistika	Náučná próza	Priemer	Čiastkové súčty
A	**9,462**	10,300	8,878	**7,223**	7,774	8,713	
Á	2,027	**1,672**	**2,263**	1,925	1,904	1,955	10,833
Ä	**0,097**	0,110	0,104	**0,305**	0,202	0,0165	
B	**2,089**	1,967	1,904	1,554	**1,409**	1,778	
C	**0,911**	0,979	0,953	**1,873**	1,522	1,255	2,463
Č	**1,409**	1,251	1,288	1,093	**1,017**	1,208	+ ch = 3,542
D	**3,852**	3,421	3,477	3,450	**3,298**	3,443	3,664
Ď	**0,354**	0,232	0,266	0,139	**0,125**	0,221	+ dz = 3,760
Dz	0,084	0,093	**0,064**	0,085	**0,097**	0,085	0,096
Dž	0,011	**0,026**	0,010	0,005	**0,0005**	0,011	
E	**8,877**	7,542	7,541	7,639	**7,459**	7,797	8,437
É	**0,374**	0,495	0,548	0,820	**0,936**	0,640	
F	0,152	0,135	**0,106**	1,182	**0,247**	0,165	
G	0,139	0,151	**0,090**	**0,261**	0,226	0,175	
H	**1,144**	**1,712**	1,584	1,375	1,191	1,403	2,482
CH	**0,847**	1,055	**1,208**	1,086	1,184	1,079	
I	4,235	4,631	**4,063**	**5,207**	4,948	4,627	5,745
Í	1,115	**0,923**	1,260	**1,974**	1,125	1,118	
J	**2,405**	**1,897**	2,208	2,064	2,234	2,158	
K	**3,567**	3,863	4,130	4,086	**4,136**	3,961	
L	3,481	**5,038**	4,088	3,525	**3,416**	3,913	
Ľ	0,453	**0,504**	0,479	**0,386**	0,399	0,443	4,375
Ĺ	**0,003**	0,022	0,029	0,007	**0,033**	0,019	
M	**4,737**	3,683	3,713	2,713	**3,135**	3,578	
N	5,423	**5,293**	5,758	6,077	**6,141**	5,744	5,949
Ň	0,216	0,215	**0,314**	0,162	**0,120**	0,205	
O	9,128	9,342	**8,050**	**9,442**	9,272	9,053	
Ó	0,045	**0,023**	0,092	**0,109**	0,102	0,074	9,344
Ô	0,275	**0,141**	0,191	0,142	**0,336**	0,217	
P	2,958	**2,906**	**2,906**	3,091	**3,166**	3,007	
R	**3,950**	4,531	4,517	**5,285**	5,073	4,684	4,706
Ŕ	0,013	0,034	**0,052**	**0,004**	0,009	0,022	

	Dialóg	Umelecká próza	Poézia	Žurnalistika	Náučná próza	Priemer	Čiastkové súčty
S	4,835	**4,693**	5,075	**5,768**	4,714	5,018	6,121
Š	**1,306**	1,159	1,137	0,986	**0,943**	1,103	
T	**5,341**	**4,479**	4,747	4,889	5,181	4,923	5,722
Ť	**1,035**	0,771	0,746	**0,714**	0,743	0,799	
U	2,480	**2,602**	2,507	**2,438**	2,553	2,211	3,096
Ú	**0,645**	0,759	1,006	0,928	**1,070**	0,885	
V	**3,960**	4,209	4,580	**5,202**	5,018	4,604	4,605
W	Ø	Ø	**0,0005**	**0,004**	Ø	0,001	
X	0,005	**0,002**	0,010	0,044	**0,076**	0,028	
Y	1,664	1,606	1,746	**1,492**	**1,758**	1,653	2,674
Ý	**0,684**	0,906	0,988	1,240	**1,260**	1,021	
Z	**1,556**	2,015	**2,318**	1,780	1,995	1,936	2,968
Ž	**1,293**	1,085	1,222	**0,657**	0,929	1,032	
IA	0,450	0,454	0,493	**0,538**	**0,442**	0,476	
IE	1,016	0,852	**1,019**	**0,647**	0,873	0,879	
IU	0,010	**0,004**	0,011	**0,033**	0,019	0,016	
OU	0,157	0,215	**0,260**	**0,155**	0,192	0,196	

Z údajov vidieť, že sa osobitne zisťovali symboly pre jednotlivé vokály, ale okrem toho sa samostatne zisťovali symboly aj pre diftongy, v ktorých sa *i, a, e, u, o* znova vyskytli. A tak keby sme chceli presne vyjadriť počet grafém bez ohľadu na to, v akej situácii sa vyskytli, platili by pre vokalické symboly tieto údaje:

	Dialóg	Umelecká próza	Poézia	Žurnalistika	Náučná próza	Spolu priemer
A	9,462	10,300	8,878	7,223	7,774	8,713
Á	2,027	1,672	2,263	1,925	1,904	1,955
Ä	0,097	0,110	0,104	0,305	0,202	0,165
IA	0,450	0,454	0,493	0,538	0,442	0,476
	12,035	12,535	11,738	9,991	10,278	11,309
E	8,877	7,542	7,541	7,693	7,459	7,797
É	0,374	0,495	0,548	0,820	0,936	0,640
IE	1,016	0,852	1,019	0,647	0,873	0,879
	10,267	8,889	9,108	9,106	9,268	9,315

I	4,235	4,631	4,063	5,207	4,948	4,627
Í	1,115	0,923	1,260	1,174	1,125	1,118
Y	1,664	1,606	1,746	1,492	1,758	1,653
Ý	0,684	0,906	0,988	1,240	1,260	1,021
	7,698	8,066	8,057	9,113	9,223	8,420
O	9,128	9,342	8,050	9,422	9,272	9,053
Ó	0,045	0,023	0,092	0,109	0,102	0,074
Ô	0,275	0,141	0,191	0,142	0,336	0,217
	9,448	9,506	8,333	9,688	9,720	9,343
U	2,480	2,602	2,507	2,438	2,553	2,211
Ú	0,645	0,759	1,006	0,928	1,070	0,885
IU	0,010	0,004	0,011	0,033	0,019	0,016
OU	0,157	0,215	0,260	0,155	0,192	0,196
	3,292	3,580	3,784	3,555	3,835	3,307

Frekvencia symbolov s diakritickými znamienkami. Ak za diakritické znamienka počítame mäkčeň, dĺžeň, bodku, vokáň i dvojbodku, potom štatistika o výskyte symbolov s diakritickými znamienkami je takáto:

s bodkou (i, j)	6,785
s dĺžňom (á, é, í, ó, ú, ý, ĺ, ŕ)	5,734
s mäkčeňom (č, ď, ľ, ň, š, ť, ž)	5,022
s vokáňom (ô)	0,217
s dvojbodkou (ä)	0,165
Spolu	17,923

Štatistika o výskyte vokalických symbolov (SV) — krátke a dlhé — v texte i symbolov pre diftongy (SD) a konsonantických symbolov (SK).

SV	krátke	34,214
	dlhé	5,693
SD		1,782
	Spolu	41,689
SK		58,311

Pozrime, ako vyzerá paralelná tabuľka o stave v češtine:

SV	krátke	32,12
	dlhé	8,29
SD		0,89
	Spolu	41,30
SK		58,70

Pozoruhodná je frekvencia vokalických symbolov podľa polohy jazyka vo vertikálnom smere:

nízke:	a, á, ä	10,833
prostredné:	o, ó	9,127
	e, é	8,437
vysoké:	i, í	5,745
	u, ú	3,096
	y, ý	2,674

V slovenčine je poradie vokalických symbolov podľa frekvencie *a, o, e, i, u,* v češtine *e, o, a, i, u.*

Poradie symbolov podľa ich frekvencie v súvislých textoch bez ohľadu na to, na ktorom mieste sa vyskytujú. Údaje o výskyte sú v percentách:

a (á, ä)	10,833	v	4,605	z (ž)	2,968
o (ó, ô)	9,344	l (ľ, ĺ)	4,375	y (ý)	2,674
e (é)	8,437	k	3,961	h	2,482
s (š)	6,121	d (ď)	3,760	j	2,158
n (ň)	5,949	m	3,578	g	1,778
i (í)	5,745	c (č)	3,548	f	0,175
t (ť)	5,722	u (ú)	3,096	b	0,165
r (ŕ)	4,706	p	3,007		

Z prehľadu vidieť, že najfrekventovanejšie v slovenčine sú najjednoduchšie prvky zvukovej sústavy: krátke nízke a prostredné vokály a alveodentálne konsonanty.

Na konfrontáciu uvedieme (v percentách) frekvenciu grafém na začiatku slova — podľa práce Frekvencia slov v slovenčine — a frekvenciu na konci slova — podľa práce Retrográdny slovník slovenčiny. (Túto dvojicu údajov nemožno veľmi minuciózne porovnávať, pretože údaje o iniciálovom výskyte sú vzaté zo súvislých textov, zatiaľ čo údaje o koncovom výskyte sú vzaté zo slovníka.)

Prehľad (prvé číslo uvádza v percentách výskyt grafémy na začiatku slova — Z — a druhé číslo výskyt na konci slova — K —):

	Z	K		Z	K		Z	K		Z	K
A	2	19	H	3	∅	O	7	4	**V**	8	∅
B	3	∅	CH	1	∅	**P**	16	∅	W	∅	∅
C	1	1	I	1	1	Q	∅	∅	**Z**	9	∅
Č	1	1	Í	1	∅	R	5	2	Ž	1	∅
D	5	1	J	1	∅	**S**	8	1	**Y**	∅	5
E	1	6	K	6	3	Š	2	∅	**Ý**	∅	20
F	1	∅	L	2	1	T	2	2	X	∅	∅
G	1	∅	Ľ	0	1	**Ť**	∅	22	Ostatné	∅	4
			N	6	5	U	4	∅			

Kontrastné prípady sú vytlačené polotučným typom.

Kvantitatívne zastúpenie symbolov podľa spôsobu a miesta artikulácie konsonantov, ktoré sa nimi symbolizujú, je v percentách takéto:

	labiály	alveodentály	palatály	veláry	spolu
explozívy	p, b 4,785	**t, d 8,366**	ť, ď 1,020	k, g 4,136	**18,307**
frikatívy	f, v 4,769	s, z 6,954	š, ž 2,135	ch, h 2,482	16,340
afrikáty		c, dz 1,340	č, dž 1,219		2,559
nazály	m 3,578	n 5,744	ň 0,205		9,527
laterály		l, Í 3,932	j, ľ 2,601		6,533
lingvály		r, ŕ 4,706			4,706
spolu	13,132	**31,042**	7,180	**6,618**	57,972

Poznámka: Do počtu nie sú zarátané symboly *x*, *w*.

Pravdaže, pri štatistike foném by sa počet explozívnych alveodentál ešte zvýšil v prípade, keď sa *t*, *d* mäkčí pod vplyvom po nich nasledujúceho *i*, *í* alebo dvojhlások; trocha by sa zväčšilo aj percento výskytu *ť* z toho istého dôvodu.

Pozrime, ako vyzerá paralelná tabuľka o stave v češtine:

	labiály	alveodentály	palatály	veláry	spolu
explozívy	p, b 4,94	t, d 7,50	ť, ď 1,35	k, g 4,42	18,21
frikatívy	f, v 4,62	s, z 6,65	š, ž 2,09	ch, h 2,47	15,83
afrikáty		c 1,35	č 0,96		2,31
nazály	m 3,71	n 4,56	ň 1,99		10,26
laterály		l 4,35	j 2,89		7,24
lingvály		r, ř 4,85			4,85
spolu	13,27	29,26	9,28	6,89	58,70

Štatistika ukazuje zaujímavú zákonitosť o výskyte znelých a neznelých konsonantov. Z párových dvojíc je vždy frekventovanejší neznelý konsonant a teoretickou výnimkou je iba konsonant *v* (oproti *f*), ktorý je častý ako predložka, a konsonant *h* (oproti *ch*), ktorý je častejší v relačných morfémach. Výskyty týchto konsonantických symbolov sú:

s (š)	6,121	z (ž)	2,968
t (ť)	5,722	d (ď)	3,664
k	3,961	g	0,175
c (č)	2,463	dz (dž)	0,096
p	3,007	b	1,778
spolu	21,274		8,681
f	0,165	v	4,604
ch	1,079	h	1,403
všetkých spolu	22,518		14,688

Keď vezmeme do úvahy frekvenciu grafém ako východisko, môžeme jednoznačne vyčleniť v slovenčine

centrálne grafémy: *s (š), n (ň), t (ť), r, v, l (ľ), k,* ktoré vyčerpávajú 35,439%,

periférne grafémy (spolu so zložkami): *ä, dz, dž, f, g, ĺ, ó, ô, ŕ, w, x, iu, ou,* ktoré vyčerpávajú iba 1,174 %.

Keďže najfrekventovanejšie prvky v jazyku pokladáme za prvky s najvyššou prediktabilitou a najnižšou informačnou hodnotou, periférne hlásky a dvojhlásky sú štylisticky najviac relevantné, príznakové. A v skutočnosti do tejto kategórie patria hlásky, ktoré sú typické pre protikladné štýly

(hovorový štýl *ä, dz, dž, ĺ, ô, ŕ* — náučný a publicistický štýl *f, g, w, x;* umelecký štýl v tejto situácii stojí bližšie k hovorovému štýlu).

Keď rozčleníme štýly na štýly hovorovej reči, ozn. H, (drámu, umeleckú prózu, poéziu), a štýly náučno-publicistické, ozn. N (žurnalistiku, náučnú prózu), javí sa výskyt periférnych hlások takto:

	ä+dz+dž+ĺ+ô+ŕ	f+g+w+x
H	1,359 %	0,790 %
N	1,226 %	2,040 %

Dosť vysoký priemer hlások typických pre hovorový štýl v štýloch N (1,226 %) robí hláska *ä*, ktorá samotná má tu výskyt 0,507. Súvisí to s veľkou frekvenciou slova *zväz* v dnešných textoch.

Z frekventovanejších hlások, ktoré vykazujú vo frekvencii veľké rozdiely, sú pre jednotlivé štýly typické (+) alebo netypické (—) tieto hlásky:

	Dráma	Umelecká próza	Poézia	Žurnalistika	Náučná próza
a		+		—	
ä	—			+	
b	+				—
c	—			+	
č	+				—
e	+				—
f			—	+	
g			—	+	
i			—	+	
l		+			—
m	+			—	
o			—	+	
r	—			+	
s		—		+	
v	—			+	

Najviac protikladov, ako vidieť, je medzi konverzačnou a žurnalistickou rečou. Frekvencia niektorých hlások vyplýva z gramatiky textu (dráma — slová *by, bol, čo* a slovesná morféma 1. osoby; umelecká próza — slovesné tvary v préterite; žurnalistika — slovo *zväz*, prípony *-cia, -graf, -lóg*, predložka *v* atď.). Frekvencia periférnych hlások s veľkým frekvenčným rozpätím dáva možnosti byť jedným z parametrov štýlov.

Štatistika poukazuje na niekoľko zaujímavostí technického rázu, ktoré sa však dajú uplatniť v mimojazykovedných odboroch:
každá 6. graféma v slovenčine má diakritické znamienko,
každá 15. graféma v slovenčine je s bodkou,
každá 17. graféma v slovenčine je s dĺžňom,
každá 20. graféma v slovenčine je s mäkčeňom.

Priemerná dĺžka slova v slovenčine je 5,5 grafém, čo prakticky znamená, že v súvislom texte je toľko diakritických znamienok, koľko je v ňom slov. Čím kratšie je slovo v texte, tým viac diakritických znamienok naň pripadá v priemere a naopak. To značí, že striedanie kvantity v hovorových slovenských textoch, ktoré majú relatívne krátke slová, je väčšie než v náučných a žurnalistických textoch.

Popri základnej štatistike grafém, získanej z 1 000 000 hlások v texte, sme uviedli iba niekoľko príkladov na to, ako sa exaktné údaje môžu čítať. Uvedené čísla však skrývajú oveľa viacej signálov, ako sa uviedlo. Pravda, vývody a závery sa ešte spresnia, keď sa získajú ďalšie čísla o zákonitostiach sekvencie hlások v slovách a v súvislých textoch.

Literatúra

BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and numerical Expression of Some Phonemic Relations. Jazykovedný časopis, *16*, 1965, s. 120—135.

DEWEY, G.: Relative Frequency of English Speech Sounds. Cambridge, Mass: Harvard University Press 1923.

FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. Jazykovedný časopis *19*, 1968, s. 84—95.

LEKOV, I.: Vъnšna struktura na dumata v slavianskite ezici. Sofia 1971.

KRÁMSKÝ, J.: Fonologické využití samohláskových fonémat. Linguistica Slovaca, *4—6*, 1946—1948, s. 39—43.

KUČERA, H.: Mechanical phonemic transcription and phoneme count of Czech. International Journal of Slavic Linguistics and Poetics, *6*, 1963, s. 36—50.

LUDVÍKOVÁ, M. — KRAUS, J.: Kvantitativní vlastnosti soustavy českých fonémů. Slovo a slovesnost, *27*, 1966, s. 334—344.

MATHESIUS, V.: La structure phonologique du lexique du tchèque moderne. In: Traveaux de Cercle linguistique de Prague. 1. Praha 1929, s. 67—84.

MÁZLOVÁ, V.: Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách. Naše řeč, *30*, 1946, s. 101—111 a s. 146—151.

MISTRÍK, J.: O našej štatistike hlások. Slovenský stenograf, *13*, 1959, s. 97—98; tenže: Je slovenčina ľubozvučná? In Studia Academica Slovaca. 7. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 293—305; tenže: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969; Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976.

PEREBEJNOS, V. I.: Častota i sočetajemosť fonem sovremennogo ukrajinskogo jazyka. Seminar: Avtomatizacija informrabot i voprosy prikladnoj lingvistiki. Kyjev 1965.

SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. Jazykovedný časopis, *17*, 1966, s. 13—15; tenže: Prozodická sústava slovenčiny, Bratislava 1977.
TRNKA, B.: Pokus o vědeckou metodu a praktickou reformu těsnopisu. Praha 1935.
VACHEK, J.: K fonologii českého lexika. Listy filologické, *67*, 1940, s. 395—402.

Slavo Ondrejovič

O PRÍZVUKOVANÍ JEDNOSLABIČNÝCH PREDLOŽIEK V PUBLICISTICKOM ŠTÝLE SLOVENČINY (I)

Problematika prízvukovania jednoslabičných predložiek v slovenčine ešte stále patrí medzi menej preskúmané miesta v systéme spisovnej slovenčiny. V tomto článku, nadväzujúcom na naše dva predchádzajúce príspevky (Ondrejovič, 1977, 1979), uvádzame niektoré ďalšie čiastkové výsledky výskumov a pozorovaní „správania sa" tejto proklitiky.

1. Výskumný materiál a metóda výskumu. — Výskum prízvukovania jednoslabičných predložiek v slovenčine bol v prvých fázach limitovaný materiálom rečových prejavov, získaných výlučne fonografickým zapisovaním vybraných programov Československého rozhlasu a Československej televízie. Texty reprodukované v rozhlase a televízii (vynímajúc iba rozhlasové a televízne hry) považujeme tu za súčasť publicistického štýlu[1].

Uvedený typ rečových prejavov, ktorý v základných črtách možno určiť na základe istého počtu konštitutívnych znakov (reprodukovaný text, „nespontánny" prejav, verejné vystúpenie atď.), sme si zvolili za východisko zámerne. Pokladáme ho totiž za najvhodnejší východiskový materiál pre komplexný výskum prízvukovania jednoslabičných predložiek, a to hlavne z týchto dôvodov:

a) Dané texty poskytujú možnosť sústrediť sa na analýzu základnej, nepríznakovej podoby spisovného jazyka, lebo sa vyznačujú na rozdiel od textov väčšiny iných štýlov vcelku pokojnou, intelektuálnou zvukovou stavbou bez nadbytočnej exaltovanosti, emocionálnych vzruchov a skokov a pod.

b) Dané texty (presnejšie: ich autori) sú zárukou, že máme do činenia s rečovými prejavmi reprezentatívnymi z hľadiska spisovnosti i spíkerskej interpretácie.

[1] O vymedzení tohto štýlu, ako sa vyhranil v súčasnom ponímaní (ponajviac však na základe „nefonetických" kritérií), pozri Mistrík, 1977, s. 136—137.

c) Texty publicistického štýlu sú najlepšie použiteľné na výskumné účely tohto druhu; sú rezistentné voči nebezpečenstvu možných skreslení, ktorému je vystavený bádateľ pokúšajúci sa fixovať na výskumné ciele napr. bežnú konverzačnú reč (porov. ďalej).

Dané texty chápeme ako diferencovaný celok v tom zmysle, že popri pojme publicistický štýl pracujeme aj so subštýlmi („vlastným" publicistickým, administratívnym a vedeckým), ktoré sa vyčleňujú vnútri tohto štýlu. Reagujeme tak na istú diferencovanosť v spíkerskej interpretácii podľa jednotlivých rozhlasových a televíznych žánrov (porov. Mistrík, 1961).

Z hľadiska pripravenosti sa obyčajne odlišujú dva typy rečových prejavov: 1. improvizovaný, ktorý nie je dopredu pripravený alebo je pripravený len sčasti a 2. reprodukovaný, dopredu pripravený, ktorého sa hovoriaci v úplnosti pridržiava (číta ho alebo reprodukuje spamäti). S improvizovanými prejavmi sa najčastejšie stretávame pri bežnej konverzácii a s reprodukovanými zasa v situácii verejného styku, kam patrí aj rozhlasové a televízne vysielanie. Akty improvizovanej reči sa niekedy „imitujú" v laboratórnych podmienkach z toho dôvodu, aby sa spontánna hovorová reč mohla analyzovať tzv. objektívnou (inštrumentálnou) metódou. Avšak snaha dostať spontánnosť živej konverzačnej reči z jej „prirodzeného" prostredia medzi úzke steny laboratórií sa zväčša končí neúspechom. Takto získané nahrávky sa totiž viacerými svojimi znakmi (stieranie hrotov melodických kriviek výpovedí, modifikácie timbru vokálov, neutralizácie niektorých ich vlastností, napr. kvantity a pod.) blížia k verejnému vystúpeniu neskúsených hovoriacich. Rečové prejavy skúsených hovoriacich („profesionálov slova") sa zasa v tomto prostredí menia na verejné vystúpenia, ako keby šlo napr. o rozhlasové vysielanie. Hovoriaci tu pociťujú vplyv tých faktorov, ktoré vo všeobecnosti negatívne pôsobia na prechod od reči „nespontánnej" k reči „spontánnej": nedostatočne stimulovaný rečový akt, slabý kontakt s poslucháčom, tréma, vyplývajúca najmä z vedomia, že daný text je určený na vedecký výskum atď. (Ceplitis, 1974). Z toho dôvodu bolo potrebné niektoré naše texty, pôvodne chápané ako prejavy bežnej hovorenej reči, preradiť do publicistického štýlu[2].

Základný materiál pre výskum publicistického štýlu sme získali tak, že sme na magnetofónovú pásku zaznamenali rečové prejavy viacerých prominentných hlásateľov Čs. rozhlasu a Čs. televízie, hlásiacich po slovensky.

[2] Mnohé zo zaznamenaných rečových prejavov, ktoré sa predkladajú ako vzorky spontánneho prejavu, takými nie sú a ani nemôžu byť. Platí to napr. aj o tzv. ukážkach z nárečí na gramofónových platniach. Jemnejšia analýza (citlivým seizmografom je tu i prízvukovanie jednoslabičných predložiek) ľahko dokáže, že ide o rozprávanie v podmienkach verejného styku, ktorého spontánnosť sa úmerne oficiálnosti situácie znižuje.

Ich výber nebol náhodný. Pred fonografickým zápisom sme urobili najprv prieskum, či vybraní kandidáti vyhovujú našim potrebám. Išlo najmä o sledovanie toho, či sú ich prejavy „voľné" z hľadiska prízvukovania jednoslabičných predložiek, t. j. či pri ich rečovej produkcii nehrá nejakú rolu pravidlo o výlučnej prízvučnosti týchto proklitík.

Zhromaždený materiál sa prepísal vždy v troch exemplároch do grafickej podoby, na ktorých sa troma osobami (autorom tohto článku a dvoma poslucháčkami slovakistiky na FF UK v Bratislave) vyznačili prízvučné slabiky v spojeniach s jednoslabičnými predložkami. Najprv každá osoba na základe posluchu príslušného záznamu vyznačila prízvučné slabiky na „svojom" exemplári textu. Potom sa prikročilo k porovnávaniu takto vzniknutých záznamov pri novej konfrontácii s fonografickým zápisom, kde sa ukázalo, že je možné dospieť k jednotnému hodnoteniu identifikovaných slabík. Diferencií nebolo mnoho, pričom v týchto odchýlkach bolo možné objaviť aj istú systematickosť, potvrdenú neskoršie iným pokusom s väčším počtom poslucháčov. Táto jednoduchá procedúra identifikácie prízvuku sa ukázala ako veľmi vhodná, pretože fonografický záznam na magnetofónovej páske dovoľoval prepisujúcim osobám prehrať si jednotlivé úseky aj viac ráz. Počet možností opakovania bol prakticky neobmedzený a navyše bola tu možnosť zvoľniť tempo priebehu akustického signálu (znížiť rýchlosť prevíjania pásky, avšak už pri skreslení signálu) i možnosť vypočuť si daný úsek odzadu. Tieto posledné technické manipulácie sa však pri posluchu využívali zriedkavejšie.

Inými postupmi, ktoré sme používali pri prieskume prízvukovania jednoslabičných predložiek, boli klasické texty s hromadným poslucháčstvom. Takto sme overovali napr. hypotézu o troch typoch prízvukovania v predložkových spojeniach: s prízvukom na predložke (+), s prízvukom na prvej slabike mena (—), a s „nejasným" umiestnením prízvuku, resp. s prízvukom na mene i na predložke (O). (O potrebe vymedziť aj tento tretí typ prízvukovania v predložkových spojeniach porov. Ondrejovič, 1979.)

Okrem výskumných metód tohto druhu (vo fonetike niekedy označovaných ako postupy subjektívnej metódy) verifikovali sme niektoré výsledky inštrumentálnou (tzv. objektívnou) metódou.

2. Výsledky výskumu. — Už M. Rázusová-Martáková (1946, s. 77) ukázala, že jeden z najdôležitejších faktorov podmieňujúcich typ prízvukovania jednoslabičných predložiek v slovenčine je počet slabík vo výraze, ktorý nasleduje po predložke. Toto jej pozorovanie sa potvrdilo aj v prácach J. Sabola (porov. napr. 1977, s. 39—48). V prvej časti článku chceme doplniť poznatky o prízvukovaní jednoslabičných predložiek o údaje z nášho výskumu práve vzhľadom na spomenutú závislosť.

V texte A_1, predstavujúcom „vlastný publicistický štýl" (zaraďujeme

sem podľa Mistríka [1961] správy, komentáre, reportáže a pod.), sme zistili takéto závislostné pomery:

Tab. 1

Typ prízvukovania / Slabičnosť mena	+	–	0	Σ	%		
					+	–	0
pred 1-sl.	36	8	–	44	81,8	18,2	0,0
pred 2-sl.	54	72	8	134	49,8	33,2	7,0
pred 3-sl.	80	110	8	198	40,4	55,6	4,0
pred 4-sl.	8	36	4	48	16,6	75,0	8,3
pred 5-sl.	2	28	–	30	6,7	93,3	0,0
pred 6-sl.	–	16	–	16	0,0	100,0	0,0
spolu	180	270	20	470	38,3	57,4	4,3

Z uvedenej tabuľky je zrejmé[3], že v danom subštýle publicistického štýlu prevláda taký spôsob prízvukovania v predložkových spojeniach, pri ktorom je prízvučná prvá slabika mena, pričom prevalencia takýchto prípadov sa zvyšuje podľa toho, ako sa zväčšuje dĺžka popredložkových výrazov.

Text A_2, skladajúci sa z rečových výpovedí administratívneho subštýlu (čítanie rôznych protokolov, rezolúcií, uznesení, komuniké, zmlúv, vyhlásení atď.), priniesol podobné výsledky ako text A_1, ale prízvukovanie typu (–) sa ešte mierne zvýšilo.

Napokon rozbor vedeckého subštýlu (odborné prednášky, populárne výklady atď. zaradené do vysielania rozhlasu a televízie) ukázal, že tu ide zreteľne o najvyšší počet prízvukovania typu (–). Možno sa domnievať, že to súvisí s celkovou vysokou „pojmovosťou" vedeckého štýlu. Je tu najviac mnohoslabičných výrazov (substantív a adjektív) a dôležitú úlohu hrá aj ich dôraznejšie vyslovovanie, vyplývajúce zrejme zo snahy interpreta, aby si poslucháči zapamätali čo najviac informácií. Časté je intonačné vyčlenenie mena, ktoré má pomôcť poslucháčovi pri orientácii v texte.

Celkový obraz prízvukovania jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle podľa počtu slabík popredložkových mien je potom takýto:

---

[3] Viac ako šesťslabičné slová, ktoré sa v našom materiáli vyskytli po jednoslabičných predložkách, sme nebrali do úvahy z dôvodov štatistickej bezvýznamnosti týchto prípadov.

Tab. 2

Typ prízvukovania / Slabičnosť mena	+	−	0	Σ	% +	% −	% 0
pred 1-sl.	70	10	2	82	86,36	12,79	2,44
pred 2-sl.	146	142	22	310	47,10	45,80	7,10
pred 3-sl.	140	186	12	338	41,42	55,02	4,56
pred 4-sl.	12	116	10	138	8,69	84,05	7,24
pred 5-sl.	2	64	—	66	3,04	96,96	0,00
pred 6-sl.	2	30	2	34	5,88	88,23	5,88
spolu	362	548	48	968	34,17	60,75	5,08

Veľmi názorne to možno zachytiť prostredníctvom stĺpcových diagramov (prízvukovanosť jednoslabičných predložiek pred jedno-, dvoj-, troj-, päť- a šesťslabičným slovom):

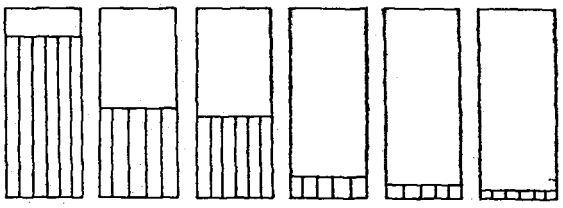

Obr. 1

Celkový pomer prízvučných, neprízvučných a „nejasných" realizácií jednoslabičných predložiek v textoch publicistického štýlu možno zobraziť zasa takto:

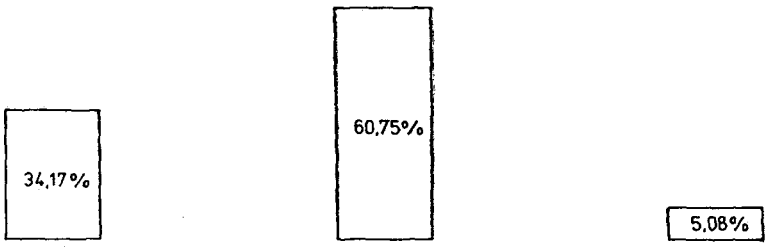

prízvučná realizácia jednoslabičných predložiek

prízvučná realizácia 1. slabiky mena

„nejasná" realizácia

Obr. 2

Z uvedených tabuliek a diagramov zreteľne vyplýva, že v jazykových prejavoch publicistického štýlu, ako sme pracovne nazvali texty reprodukované v rozhlase a televízii, je v predložkových spojeniach častejšie prízvučná prvá slabika mena než predložka. Už toto konštatovanie celkom vyvracia tradičnú predstavu o prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine (porov. Ondrejovič, 1977) a vyžaduje si jej zásadnú korekciu v tom zmysle, ako to už naznačila M. Rázusová-Martáková a rozpracoval J. Sabol (porov. aj Ondrejovič, 1976).

Tabuľky a diagramy (najmä stĺpcový diagram č. 1) skutočne ukazujú, že je zreteľná tendencia ku klesaniu počtu výskytov prízvučných jednoslabičných predložiek od ich výraznej prevahy takmer až po nulovú hodnotu podľa miery zväčšovania sa počtu slabík v príslušnom mene. Pritom však len v pozícii pred jednoslabičnými slovami prevyšuje prízvukovanosť predložky 50 %. Už pred dvojslabičnými slovami sa predložky vo väčšine prípadov neprízvukujú (47 %-ná prízvučnosť) a pred trojslabičnými výrazmi tento počet ešte klesá. Osobitne upozorňujeme na tento fakt, pretože práve tu sa odlišujú naše zistenia od novších údajov, ku ktorým dospeli iní autori pri výskume prízvukovania jednoslabičných predložiek. Zvyčajne sa totiž udáva (Martáková-Rázusová, 1946, s. 77; Štraus — Sabol, 1968; Sabol, 1972; ináč však Sabol, 1977, s. 47), že pred trojslabičným slovom sa predložka pravidelne prízvukuje, v čom sa vidí paralela k spojeniu dvoch trochejov. Nemožno pochybovať, že diferencia medzi našimi zisteniami a zisteniami iných autorov spočíva do istej miery v odlišnom výskumnom materiáli, ale ide tu zrejme aj o rozdiel medzi sledovaním reálnych rečových aktov (v našom prípade) a azda hypotetickým určovaním miesta prízvukov. Z toho vidieť, že pri sledovaní danej problematiky nestačí zreteľ na rytmické činitele. Rovnako závažné sú tu aj činitele sémantické, ktorých dosah na prízvukovanie jednoslabičných predložiek sotva možno hypoteticky predvídať.

V prízvukovaní predložiek pred viac než trojslabičnými slovami dochádza k prudkému zlomu. Výskyt prízvučných jednoslabičných predložiek sa tu celkom znižuje — klesá pod 10 %. Pri výklade tohto javu treba brať zrejme do úvahy predovšetkým rytmický charakter jazyka (mnohoslabičné predložkové spojenia majú prízvuk na prvej slabike mena najmä v dôsledku všeobecnej tendencie po izosylabickosti taktov v slovenčine, porov. o tom Miko, 1963), ale pri viac než štvorslabičných slovách už je azda nevyhnutné počítať aj s fyziologickými možnosťami zvládnutia týchto taktov (porov. aj Sabol, 1972).

Nakoniec sme zisťovali, či (a nakoľko) sú relevantné rozdiely medzi skúmanými subštýlmi z hľadiska prízvukovania jednoslabičných predložiek.

kovali sme tu tzv. x^2-test pre kontingenčnú tabuľku k x m, ktorý je
e využiteľný pri malých početnostiach.
vedieme tu len konečné výsledky:

Pred jednoslabičnými výrazmi možno s istou rezervou hovoriť o re-
ncii diferencií medzi textami vzhľadom na typ prízvukovania pred-
k, ale rozdiely medzi textami sú štatisticky významné len pri type (—);

Pred dvojslabičnými slovami sú rozdiely medzi textami štatisticky
amné;

Pred trojslabičnými slovami sú rozdiely štatisticky tiež významné;

Pred štvorslabičnými slovami sú rozdiely štatisticky významné, ale
né iba pre hodnoty (—);

Pred päťslabičnými slovami v dôsledku malej početnosti jednotiek
prípady nemožno štatisticky spracovať; z tabuľky však bolo zrejmé,
edzi textami niet významných rozdielov;

O situácii pred šesťslabičnými slovami platí to isté.

vedené údaje naznačujú, že prízvukovanie v predložkových spojeniach
dnoslabičnými, štvorslabičnými a viac než štvorslabičnými slovami je
erzálnejšie než prízvukovanie pred dvoj- a trojslabičnými slovami.
ozícii pred dvojslabičnými a trojslabičnými výrazmi vykazujú pomery
redložkových spojeniach vzhľadom na typ prízvukovania zasa dosť
ú variabilitu. Preto sa dostávajú ľahšie do závislosti od typológie textu,
sa vlastne stávajú zároveň aj indikátormi týchto štýlov (táto závislosť
šak omnoho markantnejšia pri porovnávaní publicistického štýlu ako
u s bežným konverzačným, resp. umeleckým štýlom).[4]

iteratúra

EPLITIS, L. K.: Analiz rečovoj intonacii. Riga, Izdateľstvo Zinatne 1974, s. 37.
IIKO, F.: Rytmus v próze. In: Litteraria. 6. (Literatúra a jazyk). Red. O. Čepan.
tislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 5—61.
IISTRÍK, J.: Intonácia rozhlasovej reči. Bratislava, Čs. rozhlas 1961, s. 34—37.
IISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedago-
é nakladateľstvo 1977. 456 s.
)NDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra
a, *10*, 1976, s. 24.
)NDREJOVIČ, S.: O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine. Z his-
e otázky. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 14—22.
)NDREJOVIČ, S.: Zo slovenskej akcentológie. Jazykovedný časopis, *30*, 1979, č. 1
lači).
ÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, *12*, 1946,
3—86.
ABOL, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 131.
ABOL, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava, Čs. rozhlas 1977. 98 s.
TRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického
ša. Slovenská literatúra, *15*, 1968, s. 244.

Ostatnými faktormi a okolnosťami vplývajúcimi na typ prízvukovania predložiek budeme zaoberať v druhej časti článku, kde sa pokúsime sformulovať aj niektoré obecnejšie závery o prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine.

Štefan Peciar

SPRESNENIE PRAVIDIEL O ZHODE PRÍSUDKU S PODMETOM

Jedno z pravidiel o gramatickej zhode prísudku s viacnásobným podmetom znie: Pri slovoslede prísudok + viacnásobný podmet zhoda v prísudku v osobe, čísle a rode sa spravuje podľa osoby, čísla a rodu prvého slova vo viacnásobnom podmete (porov. Pauliny, Ružička, Štolc, 1968).

Toto pravidlo nepriamo hovorí, že pri viacnásobnom podmete, ktorý nasleduje za prísudkom, nemôže byť prísudkové sloveso v množnom čísle, ak je prvý člen viacnásobného podmetu v jednotnom čísle. V takomto prípade je prísudkové sloveso v jednotnom čísle, a to v tom gramatickom rode, v ktorom je prvý člen viacnásobného podmetu (pravda, pokiaľ sloveso má tvary, v ktorých sa uplatňuje gramatický rod).

Ak prísudok nasleduje po viacnásobnom podmete, uplatňuje sa iné pravidlo. V tomto prípade je prísudok vždy v množnom čísle, pričom v gramatickom rode má mužský životný rod prednosť pred ostatnými rodmi. Inými slovami: ak je vo viacnásobnom podmete mužské životné podstatné meno, vyjadruje sa kategória životnosti (ak je to možné) aj v prísudku. Odchýlky od tohto pravidla sú v praxi pomerne zriedkavé, ale vyskytujú sa. Porov. napr. vetu: *Prudký pokles objemu výroby, obmedzovanie výrobných kapacít a zamestnanosti i likvidácia zásob tovaru znamenajú, že sa výroba a ponuka vlastne násilne a živelne prispôsobila* (má byť *prispôsobili!*) *veľa nižšiemu kúpyschopnému dopytu.* (Základy politickej ekonómie. 2. vyd. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1977, s. 71.)

Uvedené pravidlá vo všeobecnosti správne vystihujú stav gramatickej zhody prísudku s viacnásobným podmetom. Existujú však osobitné prípady, v ktorých sa uplatňujú odlišné pravidlá. Pri slovoslede prísudok + viacnásobný podmet osobitný prípad predstavujú vety s takým viacnásobným podmetom, ktorého členy sú rovnorodé a tesne k sebe priradené, takže tvoria istý celok. Uveďme si konkrétny príklad: *Dialektické chápanie sveta filozoficky zdôvodnil a rozpracoval, ako je známe, K. Marx a F. Engels.* Túto vetu sme si vypísali z publikácie E. Dudu Vedeckotechnická revolúcia (Bratislava, Obzor 1974, s. 17, pozn. 1). Podľa uvedeného prvého pravidla sú tu tvary slovies „zdôvodnil a rozpracoval" (v jednotnom čísle) celkom na mieste. Ale jednotné číslo prísudkových slovies pôsobí rušivo na zmysel citovanej vety, v ktorej sa vlastne konštatuje, že K. Marx a F. Engels sa obidvaja zaslúžili o filozofické zdôvodnenie a rozpracovanie dialektického chápania sveta. Rušivý moment, ktorý v citovanej vete ešte stupňuje použitie viacnásobného prísudku, možno odstrániť tým, že sa prísudkové slovesá dajú do množného čísla, ako si to žiada zmysel vety. Uvedená

Aplikovali sme tu tzv. x^2-test pre kontingenčnú tabuľku k *x m*, ktorý je dobre využiteľný pri malých početnostiach.

Uvedieme tu len konečné výsledky:

a) Pred jednoslabičnými výrazmi možno s istou rezervou hovoriť o relevancii diferencií medzi textami vzhľadom na typ prízvukovania predložiek, ale rozdiely medzi textami sú štatisticky významné len pri type (—);

b) Pred dvojslabičnými slovami sú rozdiely medzi textami štatisticky významné;

c) Pred trojslabičnými slovami sú rozdiely štatisticky tiež významné;

d) Pred štvorslabičnými slovami sú rozdiely štatisticky významné, ale platné iba pre hodnoty (—);

e) Pred päťslabičnými slovami v dôsledku malej početnosti jednotiek tieto prípady nemožno štatisticky spracovať; z tabuľky však bolo zrejmé, že medzi textami niet významných rozdielov;

f) O situácii pred šesťslabičnými slovami platí to isté.

Uvedené údaje naznačujú, že prízvukovanie v predložkových spojeniach s jednoslabičnými, štvorslabičnými a viac než štvorslabičnými slovami je univerzálnejšie než prízvukovanie pred dvoj- a trojslabičnými slovami. V pozícii pred dvojslabičnými a trojslabičnými výrazmi vykazujú pomery v predložkových spojeniach vzhľadom na typ prízvukovania zasa dosť veľkú variabilitu. Preto sa dostávajú ľahšie do závislosti od typológie textu, čím sa vlastne stávajú zároveň aj indikátormi týchto štýlov (táto závislosť je však omnoho markantnejšia pri porovnávaní publicistického štýlu ako celku s bežným konverzačným, resp. umeleckým štýlom).[4]

Literatúra

CEPLITIS, L. K.: Analiz rečovoj intonacii. Riga, Izdateľstvo Zinatne 1974, s. 37.

MIKO, F.: Rytmus v próze. In: Litteraria. 6. (Literatúra a jazyk). Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 5—61.

MISTRÍK, J.: Intonácia rozhlasovej reči. Bratislava, Čs. rozhlas 1961, s. 34—37.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

ONDREJOVIČ, S.: Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 24.

ONDREJOVIČ, S.: O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine. Z histórie otázky. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 14—22.

ONDREJOVIČ, S.: Zo slovenskej akcentológie. Jazykovedný časopis, *30*, 1979, č. 1 (v tlači).

RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ, M.: O prízvučnosti predložiek. Slovenská reč, *12*, 1946, s. 73—86.

SABOL, J.: O silovej modulácii súvislej reči. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 131.

SABOL, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava, Čs. rozhlas 1977. 98 s.

ŠTRAUS, F. — SABOL, J.: K výskumu a interpretácii slovenského sylabotonického verša. Slovenská literatúra, *15*, 1968, s. 244.

[4] Ostatnými faktormi a okolnosťami vplývajúcimi na typ prízvukovania predložiek sa budeme zaoberať v druhej časti článku, kde sa pokúsime sformulovať aj niektoré všeobecnejšie závery o prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine.

Štefan Peciar

SPRESNENIE PRAVIDIEL O ZHODE PRÍSUDKU S PODMETOM

Jedno z pravidiel o gramatickej zhode prísudku s viacnásobným podmetom znie: Pri slovoslede prísudok + viacnásobný podmet zhoda v prísudku v osobe, čísle a rode sa spravuje podľa osoby, čísla a rodu prvého slova vo viacnásobnom podmete (porov. Pauliny, Ružička, Štolc, 1968).

Toto pravidlo nepriamo hovorí, že pri viacnásobnom podmete, ktorý nasleduje za prísudkom, nemôže byť prísudkové sloveso v množnom čísle, ak je prvý člen viacnásobného podmetu v jednotnom čísle. V takomto prípade je prísudkové sloveso v jednotnom čísle, a to v tom gramatickom rode, v ktorom je prvý člen viacnásobného podmetu (pravda, pokiaľ sloveso má tvary, v ktorých sa uplatňuje gramatický rod).

Ak prísudok nasleduje po viacnásobnom podmete, uplatňuje sa iné pravidlo. V tomto prípade je prísudok vždy v množnom čísle, pričom v gramatickom rode má mužský životný rod prednosť pred ostatnými rodmi. Inými slovami: ak je vo viacnásobnom podmete mužské životné podstatné meno, vyjadruje sa kategória životnosti (ak je to možné) aj v prísudku. Odchýlky od tohto pravidla sú v praxi pomerne zriedkavé, ale vyskytujú sa. Porov. napr. vetu: *Prudký pokles objemu výroby, obmedzovanie výrobných kapacít a zamestnanosti i likvidácia zásob tovaru znamenajú, že sa výroba a ponuka vlastne násilne a živelne prispôsobila* (má byť *prispôsobili!*) *oveľa nižšiemu kúpyschopnému dopytu.* (Základy politickej ekonómie. 2. vyd. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava 1977, s. 71.)

Uvedené pravidlá vo všeobecnosti správne vystihujú stav gramatickej zhody prísudku s viacnásobným podmetom. Existujú však osobitné prípady, v ktorých sa uplatňujú odlišné pravidlá. Pri slovoslede prísudok + viacnásobný podmet osobitný prípad predstavujú vety s takým viacnásobným podmetom, ktorého členy sú rovnorodé a tesne k sebe priradené, takže tvoria istý celok. Uveďme si konkrétny príklad: *Dialektické chápanie sveta filozoficky zdôvodnil a rozpracoval, ako je známe, K. Marx a F. Engels.* Túto vetu sme si vypísali z publikácie E. Dudu Vedeckotechnická revolúcia (Bratislava, Obzor 1974, s. 17, pozn. 1). Podľa uvedeného prvého pravidla sú tu tvary slovies „zdôvodnil a rozpracoval" (v jednotnom čísle) celkom na mieste. Ale jednotné číslo prísudkových slovies pôsobí rušivo na zmysel citovanej vety, v ktorej sa vlastne konštatuje, že K. Marx a F. Engels sa o b i d v a j a zaslúžili o filozofické zdôvodnenie a rozpracovanie dialektického chápania sveta. Rušivý moment, ktorý v citovanej vete ešte stupňuje použitie viacnásobného prísudku, možno odstrániť tým, že sa prísudkové slovesá dajú do množného čísla, ako si to žiada zmysel vety. Uvedená

veta by potom znela takto: *Dialektické chápanie sveta filozoficky zdôvodnili a rozpracovali K. Marx a F. Engels.* Takto stavaná veta je správna gramaticky i podľa zmyslu.

Rušivo pôsobí jednotné číslo slovesa „píše" aj v tejto vete: „Zo všetkých tried, ktoré dnes stoja proti buržoázii," píše K. Marx a F. Engels v Manifeste komunistickej strany, „je skutočne revolučnou triedou iba proletariát." (cit. učebnica Základy politickej ekonómie, s. 160) Veď Manifest komunistickej strany je spoločné dielo K. Marxa a F. Engelsa. V uvedenej vete sa teda žiada použiť tvar *píšu.* Celkom náležite je použité množ. číslo slovesa *vytvorili* (zhoda podľa zmyslu) v tejto vete: *Na rozdiel od utopických socialistov vytvorili K. Marx, F. Engels a V. I. Lenin vedeckú teóriu socialistickej revolúcie* (s. 158).

Vety s podobnou stavbou nie sú zriedkavé. Uvedieme ešte niekoľko príkladov, s ktorými sme sa stretli v tlači alebo v knižných publikáciách:

Medzi klasikov slovenskej umeleckej prózy *patria* Kalinčiak, Kukučín, Tajovský, Timrava, Jesenský a i. — Medzi socialistické štáty v strednej Európe *patria* Československo, Maďarsko, NDR a Poľsko. — Z našich hráčok svoje úlohy dobre *zvládli* najmä Končeková a Foltýnová. — Z prvej skupiny *postupujú/postupuje* do finále NDR a Juhoslávia. — Pred 7500 divákmi *rozhodovali* Kolář, Gottwald a Šimák. — *Rozhodovali* Adam — Exner a Sládeček. (Pravda 22. jan. 1979)

Použitie prísudkového slovesa v jednotnom čísle by tu bolo celkom nenáležité.

V prvých dvoch príkladoch ide o vypočítavanie viacerých členov istého radu. Sloveso, ktoré predchádza pred takýmto viacnásobným podmetom, býva spravidla v množnom čísle. Množné číslo je záväzné najmä vtedy, ak sa pred vypočítavaním v hovorenej reči urobí prestávka. V písomných textoch sa vtedy za slovesom často kladie dvojbodka.

Pri viacnásobnom podmete s dvoma rovnorodými členmi v singulári môže byť predchádzajúce sloveso v množnom alebo v jednotnom čísle. Jednotné číslo je záväzné iba vtedy, ak je druhý člen viacnásobného podmetu oddelený od prvého nejakým výrazom. Napríklad vety citované vyššie by sme mohli obmeniť takto: *Dialektické chápanie sveta z d ô v o d n i l a r o z p r a c o v a l K. Marx a po ňom F. Engels. — Z našich hráčok svoje úlohy dobre z v l á d l a najmä Končeková v bráne a okrem nej Foltýnová v poli.*

Sponový prísudok, ktorý predchádza pred viacnásobným podmetom, býva záväzne v množnom čísle, ak pred sponou predchádza prísudkové meno, ktoré je v množnom čísle. Napr.:

Jej [t. j. konferencie] organizátormi *boli* Asociácia rusistov na Slovensku, Slovenský ústredný výbor ZČSSP, pobočka moskovského Inštitútu ruského jazyka

A. S. Puškina v Bratislave a Pedagogická fakulta v Nitre (Ruštinár, 13, 1978, č. 10, s. 2). — Špecifickými znakmi Bažovovej tvorby *sú* i ľudová múdrosť, obraznosť a názornosť, ľudový kolorit (tamže, s. 19). — Strojcami víťazstva Dukly *boli* Vízek a Gajdůšek.

Lenže vzťah medzi členmi viacnásobného podmetu nemusí byť vždy vyjadrený priraďovacou spojkou alebo priradením bez spojky. Niekedy sa druhý člen viacnásobného podmetu pripája k prvému členu pomocou predložky. Napríklad namiesto spojenia *matka a syn* možno povedať *matka so synom: [Matka] Karen so synom sa odsťahovali do mesta.* (G. Wied, Živý jed, prekl. J. Kaňa, 1978) — Ako vidieť na tomto príklade, konštrukcia typu *matka so synom* pri slovoslede „podmet — prísudok" pripúšťa použiť prísudkové sloveso v množnom čísle, čiže uplatňuje sa tu zhoda podľa zmyslu. Keby sme však slovesný prísudok vsunuli medzi členy viacnásobného podmetu, zhodoval by sa tento prísudok v rode a čísle s prvým členom viacnásobného podmetu. Uvedená veta by potom znela: *Matka sa odsťahovala so synom do mesta.* Rovnaký tvar by malo sloveso aj pri slovoslede „prísudok — podmet": *Po roku sa odsťahovala matka so synom do mesta.*

Z hľadiska zhody prísudku s podmetom je pozoruhodná stavba takých viet, v ktorých pri konštrukcii typu „x s y" člen *x* vo viacnásobnom podmete nie je vyjadrený. Napr.: *Myšlienky mu ustavične poletovali okolo otcovského majetku, okolo mlyna, záhrady a všetkého, čo museli spolu s matkou opustiť.* Prekladateľ tu použil prísudkové sloveso v množnom čísle, hoci nevyjadrený člen viacnásobného podmetu je v jednotnom čísle (ukazuje to zámeno *mu* v hlavnej vete) a hoci prísudok „museli" predchádza pred viacnásobným podmetom: „(on) spolu s matkou". V uvedenej vete by však bolo možno použiť aj prísudok „musel" v jednotnom čísle. Pravda, medzi týmito dvoma konštrukciami by bol jemný významový rozdiel. Konštrukcia s prísudkom „museli" naznačuje, že na deji boli zúčastnení rovnakou mierou obidva subjekty (on i matka). V konštrukcii s prísudkom v singulári „musel" by sa vysúval do popredia jeden subjekt *(on),* a to ten, ktorý reprezentuje hlavnú postavu románu.

Napokon si povšimneme zhodu prísudku s podmetom v takých vetách, kde je podmet vyjadrený konštrukciou typu „voz za vozom". Napríklad: *míňal sa rok za rokom — rok za rokom sa míňal; ubiehala minúta za minútou — minúta za minútou ubiehala; po ulici hrkotal voz za vozom — voz za vozom hrkotal po ulici.* Pri uvedenej konštrukcii sa uplatňuje zhoda prísudku s podmetom v rode a čísle bez ohľadu na slovosled. Pravda, poslednú vetu možno obmeniť aj takto: *Vozy jeden za druhým hrkotali po ulici.*

Stavba zložitých viet s viacnásobným podmetom ukazuje, že známe základné pravidlá o gramatickej zhode prísudku s viacnásobným podmetom

treba spresniť a doplniť. Doplňujúce pravidlá by mohli mať napr. takéto znenie: Prísudok, ktorý predchádza pred viacnásobným podmetom, býva niekedy v jednotnom čísle, inokedy v množnom čísle. Prísudok býva v jednotnom čísle, ak je v jednotnom čísle prvý člen viacnásobného podmetu a ak ho od ďalšieho člena (ďalších členov) oddeľuje nejaký výraz. Formu množného čísla má prísudok vtedy, ak sú členy viacnásobného podmetu rovnorodé a tesne k sebe priradené. Množné číslo prísudku je záväzné pri vypočítavaní, najmä ak sa pred výpočtom členov daného radu urobí v reči prestávka, ktorá sa v písme môže naznačiť dvojbodkou. Pri viacnásobnom podmete vyjadrenom konštrukciou typu „matka so synom" môže mať prísudkové sloveso, ktoré nasleduje za podmetom, formu jednotného i množného čísla. Pri viacnásobnom podmete vyjadrenom konštrukciou typu „voz za vozom" sa prísudok zhoduje s podmetom v rode a čísle bez ohľadu na slovosled.

Otázka zhody prísudku s viacnásobným podmetom vyžaduje ešte podrobnejší výskum.

Literatúra

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 310.

Jozef Mlacek

VALENČNÁ CHARAKTERISTIKA SLOVESNÝCH FRAZÉM

Pri sledovaní okolností, ktoré umožňujú vznik lexikálnej aktualizácie frazeologizmu, prichádzame k dvom základným prípadom: a) v ustálenom výraze sa nahrádza pevne ustálený, petrifikovaný člen spojenia inými slovami: *Blýska sa na časy.* — *Blýska sa na s ú č i a s t k y.* (tlač) — *Zo š t á t n e h o krv netečie.* (tlač) — *. . . k r t cez rozpočet záhrad.* (Válek — tu sa lexikálna zmena spája so syntaktickou, s vynechaním slovesnej zložky aj s istým kontextovým zapojením); b) v ustálenom výraze sa prekračujú hranice tzv. premenlivých zložiek, ktoré sú v základnej podobe frazeologizmu zastúpené tzv. alternantmi: *vziať si niečo do hlavy — Ale tých, ktorí s i v z a l i d o h l a v y o l o v o, / nič nepohne.* (Buzássy) — *urobiť dieru do sveta — D o s v e t a r o b i a d i e r y / fúzatí hrobári.* (Majerník)

V tomto príspevku budeme skúmať druhý uvedený prípad, totiž výskyt a povahu premenlivých zložiek pri frazeologizmoch. Keďže najviac sa

ich nachádza pri slovesných frazémach[1], obmedzíme sa iba na tento druh ustálených spojení. Sústredíme sa pritom na prípady všetkých obligátnych doplnení slovesa ako kľúčového slova frazeologizmu. Nebudeme sa teda obmedzovať iba na väzobné doplnenia slovesa vo frazeologizme (tie sú najzreteľnejšie), neohraničíme svoj prístup ani širším pohľadom cez intenciu slovesa vo frazéme, ale budeme sledovať premenlivosť a ustálenosť pri všetkých tzv. voľných miestach pri slovese, ako to v rámci svojej koncepcie valencie slovesa formuloval napr. G. Helbig (rozbor jeho výkladu a porovnanie s intenciou slovesa porov. u J. Ružičku, 1968). Ba zájdeme ešte ďalej.

Kým pri intencii slovesného deja a zvyčajne aj pri valencii sa sledujú iba objektové doplnenia slovesa (popri subjektových), pri charakteristike doplnení slovesa vo frazéme máme na mysli aj zvyčajné, resp. obligátne okolnostné doplnenia. Ide nám teda o to, aby sme vymedzili všetky subjektové, objektové aj okolnostné určenia slovesa vo frazeologizme, pretože až v tomto súbore určení sa prejavia všetky kontextové možnosti uplatňovania frazémy, všetky spôsoby jej zapájania do textu. Pravda, tu môže vzniknúť otázka, pokiaľ až siaha takto vymedzená valentnosť, či sa tu nebudú niektoré prípady charakterizovať príliš subjektívne. Aby sme sa vyhli nepresnostiam tohto druhu, budeme vo svojom výklade vychádzať z takých foriem frazeologizmov, aké sa zachytávajú v našich slovníkových spracovaniach slovenskej frazeológie, menovite v Malom frazeologickom slovníku (Smiešková, 1974) a v Slovníku slovenského jazyka (1959—1968). Tak sa zaručuje väčšia miera objektivizovanosti ich poznania a opisu.

Niektoré stránky takto vymedzenej otázky sa už čiastočne riešili v rámci širších výkladov z jednotlivých frazeologických koncepcií. Dotýkali sa ich najmä niektoré výskumy sovietskych frazeológov. Tak A. I. Meľčuk (1960) práve podľa týchto premenlivých pozícií pri frazéme a podľa možností

---

[1] Keď v tomto príspevku začíname uplatňovať popri termínoch *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus* v rovnakej pojmovej platnosti názov *frazéma*, nejde nám o samoúčelnú zmenu v názvosloví, ktoré sa iba nedávno konštituovalo, ale o potrebné dopĺňanie, príp. aj nahrádzanie jednotlivých termínov podľa pomenovacích potrieb celej disciplíny. Termín *frazéma* sa ukazuje ako vhodnejší než dvojslovný termín *frazeologická jednotka* (a to pre svoju nosnosť) a zároveň vhodnejší než termín *frazeologizmus* (pre svoju systémovosť a zreteľnejšiu motivovanosť). Navrhovaný termín *frazéma* najprimeranejšie zo všetkých týchto názvov vystihuje, že sa ním pomenúva jednotka osobitného jazykového podsystému. Termín *frazéma* sa takto primerane stavia vedľa iných názvov jazykových jednotiek, ako *fonéma, morféma, seméma, lexéma, štyléma* atď.

Termín *frazéma* sa v rozličnej pojmovej platnosti (niekedy takejto širokej, inokedy naopak úzko špecifikovanej) pomerne často vyskytuje najmä v novších slovanských frazeologických teóriách (ide najmä o niektoré sovietske frazeologické koncepcie — napr. N. N. Amosovová a i., ďalej o novší poľský frazeologický výskum — napr. A. M. Lewicki, alebo o bulharskú frazeologickú terminológiu). Rozdiely v terminologickom uplatňovaní tohto názvu si vyžadujú osobitný rozbor.

zmien slovosledu komponentov rozlišuje tzv. kontaktové a dištančné zapájanie frazeologizmov do kontextu. Z inej strany sa tejto problematiky dotýka frazeologická metóda okolia, ktorú vypracoval M. T. Tagijev. Za okolie istej konkrétnej frazémy sa tu pokladá kontextová konfigurácia, ktorej jadrom je práve frazeologická jednotka (Tagijev, 1970). Sledovanie premenlivých pozícií pri frazeologizme je tu súčasťou širšej interpretácie frazémy na pozadí jej zapájania do kontextu. Určovanie jednotlivých konfigurácií, typov okolia má v tejto koncepcii platnosť dištinktívnych znakov konkrétnych frazém i frazeologických jednotiek všeobecne. V súvislosti s rozsahom a hranicami frazeologizmu na syntaktickej osi sa dotýka týchto „kontaktových miest" medzi frazémou a jej kontextom A. V. Kunin. Zoširoka spracoval aj otázku tzv. alternantov, teda zámenných zložiek, ktoré odkazujú na pozície a hranice premenlivosti konkrétnych jednotiek (Kunin, 1970). V intenciách jeho práce sa riešila otázka funkcie týchto alternantov aj v našej staršej štúdii (Mlacek, 1973).

Aj po cenných poznámkach z uvedených štúdií ostáva v tejto oblasti ešte viacero problémov nedoriešených. Základným z nich ostáva podanie obrazu celého inventára alternantov, resp. ich konfigurácií, aby sa určili najtypickejšie možnosti zapájania verbálnych frazém do kontextu, ako aj spomínané predpoklady pre jeden druh lexikálnych aktualizácií tohto druhu frazeologických jednotiek.

Ak chceme sledovať takto široko chápanú valenčnosť slovies vo frazémach, treba upozorniť, že podobne ako pri iných slovesných kategóriách, pri ktorých nachádzame isté rozdiely medzi ich uplatňovaním na samostatnom slovese a na slovese ako zložke frazémy (Mlacek, 1974), bude potrebné predpokladať aj rozdiely medzi valenciou samostatných slovies a valenčnosťou slovies ako konštrukčne dominantných zložiek slovesných frazeologizmov. Špecifickosť valenčnosti slovies ako zložiek frazémy vyplýva z viacerých okolností. Upozorníme tu aspoň na základné.

1. Valenčná schopnosť slovesa vo frazéme je viazaná tým, že niektoré spomínané „voľné pozície" sú vo frazeologizme pevne lexikálne obsadené: *niekto otrávil niekoho, niečo (niečím) — otrávit červíka; niekto sype niečo odniekiaľ — niekto sype niečo ako z rukáva* a pod. Z ustálenosti jedného valenčného doplnenia slovesa vyplýva limitovanie ostatných premenlivých pozícií. Ak sú už pri samostatnom slovese ohraničené valenčné možnosti sémantikou samého slovesa, ešte zreteľnejšie ohraničenia sú pri pevnom, ustálenom spojení istého slovesa a niektorého z jeho valenčných doplnení.

2. To isté sloveso sa môže vyskytovať v rozličných frazémach, pričom ustálenosť zložiek jeho „valenčného poľa" môže byť tak isto rozličná, takže na pozadí rovnakej valenčnej štruktúry jedného slovesa vznikajú po pev-

nom lexikálnom obsadení a ustálení niektorých miest dosť rozdielne zoskupenia. Porov.: *niekto vidí svoje nerovné — niekto vidí niekomu do karát — niekto vidí niekomu niečo na nose.* Niekedy sú aj medzi príbuznými frazémami rozdiely práve v rozličnej ustálenosti jednotlivých zložiek valenčnej štruktúry: *niekto nespustí, nespúšťa niekoho, niečo z očí — niekto nespustí, nespúšťa oko (oka, oči) z niekoho, z niečoho.*

Uvedené príklady obidvoch typov nás upozorňujú, že valenčné schopnosti slovesa nemožno posudzovať mechanicky podľa vlastnej valencie tých istých slovies vo voľnom kontextovom uplatnení, ale treba prihliadať na to, ako sa v procese frazeologizácie táto vlastnosť slovesa modifikovala. Aj na tento prípad možno aplikovať všeobecnejšie zistenie, všeobecnejšiu zákonitosť v procese frazeologizácie, podľa ktorej so sémantickým ustaľovaním spojenia takmer vždy súvisí aj ohraničovanie jeho syntaktickej spájateľnosti (Mokijenko, 1976). Pevné obsadenie a ustálenie niektorej tzv. voľnej pozície (niektorých voľných pozícií) pri slovese je naozaj vždy istým ohraničením, limitovaním možností jeho kontextového spájania.

Počet i povaha pevne obsadených valenčných pozícií môže ovplyvňovať aj funkciu a možnosti premenlivých miest. Takto vznikajú rozličné konfigurácie pevne obsadených a premenlivých zložiek vo frazéme a tým sa usmerňujú možnosti jej spájania s kontextom. Ak napr. porovnáme z tejto stránky frazeologizmy *hádzať, sypať niekomu piesok do očí* a *zavesiť niekomu niečo na krk,* zisťujeme, že hoci obidve frazémy vychádzajú z paralelných (a podľa počtu voľných miest rovnocenných) valenčných schém *(niekto niekomu sype niečo niekam — niekto niekomu zavesí niečo niekam),* tieto frazeologizmy neposkytujú rovnaké valenčné možnosti, pretože druhý frazeologizmus má o jednu pevne ustálenú zložku menej a teda o jednu premenlivú pozíciu viacej. Ukazuje sa teda, že nielen valenčná schopnosť samého slovesa (evidentné sú napr. rozdiely medzi osobnými a neosobnými, predmetovými a bezpredmetovými slovesami — porov. napr. Ružička, 1968, Kačala, 1968), ale aj miera obsadenia a ustálenia jednotlivých miest valenčnej štruktúry slovesného člena vo frazéme výrazne ovplyvňuje možnosti variability alebo naopak šablónovitosti zapájania celého ustáleného výrazu do širšieho kontextu.

Práve v takýchto súvislostiach sa ukazuje ako aktuálne načrtnúť typológiu slovesných frazém podľa tohto kritéria, teda podľa stupňa ich viazanosti s textom. Po analýze slovesných frazém v slovenčine môžeme vyčleniť tieto osobitné typy jednotiek a spôsobov ich zapojenia do kontextu:

1. typ: *padla kosa na kameň, vzduch je čistý* a pod. Ide o typ, pri ktorom sú pevne obsadené valenčné miesta pri slovese, frazeologická jednotka nemá pri sebe nijaké premenlivé pozície zastúpené alternantmi. Akékoľvek doplňanie je tu prejavom aktualizujúceho zásahu do ustáleného vý-

razu. Tieto jednotky majú výpovednú platnosť. Patria k nim najmä jednoduchšie stavané príslovia a potom porekadlá.

2. typ — skupina A: *dlaň ho svrbí, cigáni mu v bruchu vyhrávajú, spadol mu kameň zo srdca* a pod. Je to typ s jednou premennou, ktorú v slovníkovom spracovaní môže zastupovať osobné zámeno (ako v uvedených príkladoch z našich slovníkov) alebo bežnejší spôsob vyjadrovania alternantov — neurčité zámeno *(niekoho, dakoho dlaň svrbí* a pod.). Túto skupinu osobitne vyčleňuje to, že tzv. ľavá strana intenčného alebo valenčného poľa slovesnej zložky vo frazéme je pevne obsadená a ustálená, kým premenlivosť, zameniteľnosť sa pripúšťa iba na mieste objektového doplnenia.

Ako špecifické prípady tejto skupiny (2A) možno uviesť jednak slovesné frazémy s pevným genitívnym obsadením podmetovej zložky a premenlivosťou objektovej pozície (napr. *niet mu rady, nebolo mu pomoci, niet ani stopy, ani chýru o niekom, po niekom* a pod.), jednak frazémy s neosobným vyjadrením vo forme jednočlennej vety (napr. *nešlo, nejde mu do hlavy* a pod.), jednak frazémy s pevne ustálenou elipsou celého gramatického jadra a jednočlennou premenlivosťou na pravej strane valenčnej štruktúry (*klobúk dolu pred ním* a pod.).

Pre všetky frazémy tejto skupiny je príznačná výpovedná platnosť (ani v slovníkovom spracovaní sa neuvádzajú v neurčitkovej podobe). Tým sa blížia k príslovíam a porekadlám. Existencia jednej premennej však bráni zaradiť ich celkom medzi paremiologické výrazy, lebo práve táto premenlivosť, za ktorou treba vidieť istú ohraničenú aktuálnosť vypovedaného, je v určitom protiklade so všeobecnou, gnómickou platnosťou prísloví a porekadiel.

2. typ — skupina B: *kupovať na bradu, byť na chvoste, strelit capa* a pod. Ide o frazémy, ktoré majú premenlivo obsadzovanú subjektovú pozíciu a pevne ustálenú jednu pozíciu z pravej strany valenčnej štruktúry. Akékoľvek ďalšie doplňanie na pravej strane patrí už výrazne do oblasti aktualizácie frazeologických jednotiek.

3. typ: frazémy s alternatívnym obsadením dvoch pozícií valenčnej štruktúry slovesa. Aj tu možno podobne ako pri predchádzajúcom type vydeliť dve skupiny, dva podtypy.

3. typ — skupina A: *duša (srdce) mu piští za niekým, za niečím (po niekom, po niečom).* Obidve premenné sa nachádzajú na pravej strane valenčnej štruktúry, subjektová pozícia je lexikálne obsadená a pevne ustálená. Alternanty ukazujú (svojou variantnosťou na osi životné — neživotné i v páde) na širokú premenlivosť v obsadení pozícií na pravej strane valenčnej štruktúry dominantného člena frazémy.

3. typ — skupina B: *brať niečo za hotový groš, mať niečo čierne na bie-*

lom, byť niekomu na krku, byť s niekým jedna ruka, spraviť kríž nad niekým, nad niečím; byť v niečom (až) po krk, mať prsty v niečom, byť alfou a omegou niečoho, sypať oheň a síru na niekoho a pod. V tomto podtype, do ktorého patrí podstatná časť všetkých slovesných frazeologizmov, ide o premenlivé obsadenie subjektovej pozície a jednej pozície na pravej strane štruktúry. Uvedené príklady naznačujú existenciu viacerých kombinácií podľa pádu druhej premenlivej zložky, ale nevyčerpávajú všetky možnosti. Je to teda podtyp vnútorne dosť členitý, takže pri ďalšej analýze tu možno určiť viacero diferencovaných konštrukčných podtypov. Zatiaľ však — v súlade s úlohou tohto príspevku — ostávame pri rámcovom určení do jedného podtypu s dvoma premenlivo obsadzovanými valenčnými pozíciami.

Po charakteristike uvedeného druhého a tretieho typu sa žiada malá poznámka o ustálených prirovnaniach. Ustálené prirovnania — a platí to nielen o slovesných prirovnaniach — patria podľa výskytu a fungovania alternantov práve do týchto dvoch typov. Väčšina z nich má len jednu premennú, zriedkavejšie sú ustálené prirovnania s dvoma premennými: *prísť o niečo ako pes o chvost, prísť k niečomu ako slepé kura k zrnu, rozumieť niečomu ako koza petržlenu, rozumieť sa do niečoho ako hus do piva* a pod.

4. typ — frazémy s troma premennými: *hodiť niekomu niečo, niekoho na krk, povedať niekomu niečo po lopate, vešať niekomu niečo na nos, vidieť niekomu niečo na nose, mať niečo na rováši u niekoho, vybiť niekomu niečo z hlavy* atď. Ide o frazémy s premenlivosťou v subjektovej pozícii a v dvoch objektových pozíciách. Príklady ukazujú, že sem patria najmä frazémy, ktorých sloveso si aj po vstupe do frazeologickej jednotky žiada dvojaké objektové doplnenie. Táto špecifikácia naznačuje, že ide celkovo o zriedkavejší druh frazém.

Uvedené typy a rozdiely medzi nimi sú evidentné. Ukazujú, že pohľad na frazeológiu z tejto stránky je plne oprávnený a zároveň inštruktívny. Naznačuje totiž, že podobná analýza bude potrebná aj pri ostatných frazémach, aby sa mohla podať celková charakteristika spájateľnosti všetkých frazeologizmov s kontextom.

Táto typológia však ukazuje aj ďalšie skutočnosti. Dovoľuje nám napr. čiastočne prehĺbiť doterajšie konštatovania o alternantoch a ich funkcii pri frazeologizmoch a ukázať ich v istej spätosti so súvzťažnými pojmami. Na pozadí predchádzajúceho rozboru sa naznačuje, že alternanty, resp. premenné pozície pri frazeologizme stoja síce za hranicami frazémy sensu stricto, že ju však určujú a zreteľne podmieňujú, lebo akékoľvek prekročenie vymedzených alternantov (napr. v rode, životnosti, páde a pod.) má podobný dôsledok ako voľná zámena pevne ustálených komponentov —

totiž aktualizáciu frazémy. Z tohto konštatovania vychádza záver, že premenlivé pozície (a teda aj ich reprezentácia v slovníkovom opise, totiž alternanty) sú zložkou tzv. zvyčajného kontextu frazémy. Tým sa však aj tento pojem ďalej spresňuje, pretože toto vymedzenie ho zreteľnejšie diferencuje od voľných kontextov frazémy. Jednotlivé zložky takto určeného zvyčajného kontextu frazémy skrývajú v sebe možnosť zapojenia do ustáleného výrazu, majú teda platnosť potenciálnych zložiek frazémy (o pojme potenciálny člen, potenciálne zložky frazeologizmu porov. Mlacek, 1978).

Literatúra

KAČALA, J.: Intencia slovesného deja a stavba vety. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 57–64.

KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). Moskva, Izd. „Vysšaja škola" 1970. 343 s.

MEĽČUK, A. I.: O terminach „ustojčivosť" i „idiomatičnosť". Voprosy jazykoznanija, *9*, 1960, č. 4, s. 73–80.

MLACEK, J.: Fakultatívny a potenciálny člen frazeologizmu. Kultúra slova, *12*, 1978, s. 231–236.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka a zámená. Jazykovedný časopis, *24*, 1973, s. 168–183.

MLACEK, J.: Funkcia niektorých slovesných kategórií v ustálených spojeniach. Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 215–221.

MOKIJENKO, V. M.: Protivorečija frazeologii i jejo dinamika. Avtoreferat dissertacii na soiskanije učonoj stepeni doktora filologičeskich nauk. Leningrad 1976. 32 s.

RUŽIČKA, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 50–56.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

TAGIJEV, M. T.: Okruženije frazeologizma i slova. In: Voprosy frazeologii. 3. Samarkand 1970, s. 201–212.

DISKUSIE

Ján Horecký

VYMEDZENIE ŠTANDARDNEJ FORMY SLOVENČINY

1. Pri výskume slovanských spisovných jazykov sa už dlhší čas pracuje s pojmom jazyková situácia, najmä v prácach A. Jedličku (1974, 1977) a V. Barneta (1973). A. Jedlička veľmi vhodne poukazuje na to, že treba rozlišovať dvojakú jazykovú situáciu: vonkajšiu a vnútornú. Pri vonkajšej situácii ide o vzťah jazyka k iným jazykom v rámci jedného štátu alebo aj v rámci iného kultúrneho a politického spoločenstva. Z hľadiska takto chápanej jazykovej situácie ide v rámci jedného štátneho útvaru o jednojazykovosť, viacjazyčnosť a špeciálne v našom československom prípade o dvojjazykovosť (situáciu, v ktorej sú popri sebe dva rovnoprávne národné jazyky). Mimo rámca štátneho útvaru ide tu o vzájomné kontakty susediacich jazykov.

Vnútorná jazyková situácia sa prejavuje diferenciáciou národného, ale predovšetkým spisovného jazyka na jednotlivé jazykové štýly, útvary, podjazyky, registre a pod. Táto diferenciácia vplyvom rozličných okolností nebýva ani len v dvoch blízkych a príbuzných jazykoch rovnaká. V pražskej teórii spisovného jazyka sa začalo pracovať s diferenciáciou spisovného jazyka na jazykové štýly; táto teória sa v slovenských súvislostiach spresnila najmä v prácach J. Mistríka (1970) a ukázali sa výrazné rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Základnou črtou tejto teórie je postup od spisovného jazyka ako základného útvaru, resp. záujem prevažne o diferenciáciu spisovného jazyka. Všetky odchýlky od spisovného jazyka sa pritom hodnotia ako odchýlky od spisovnej normy.

Práve z hľadiska spisovného jazyka treba však pridať ešte tretiu zložku jazykovej situácie, totiž fakt, že starostlivosť o kultivovanie spisovného jazyka berú na seba isté inštitúcie (Kačala, 1977), ako aj mieru inštitucionalizácie tejto starostlivosti. Starostlivosť o spisovný jazyk sa realizuje niekedy len registrovaním nových slov a tvarov v tradičnom slovníku (Oxfordský slovník, Duden, Larousse), inokedy vykonáva veľký vplyv silná jazyková osobnosť (napr. v Poľsku W. Doroszewski), najrozvinutejšia je však inštitučná starostlivosť, uskutočňovaná Akadémiou vied alebo inou podobnou inštitúciou.

Pokiaľ ide o spisovnú slovenčinu, treba rozlišovať dve etapy inštitucio-

nalizácie. V prvom období to bola individuálna starostlivosť realizovaná predovšetkým J. Škultétym v Slovenských pohľadoch, resp. S. Czamblom aj v Škultétyho podaní. V druhej etape, od tridsiatych rokov prešla starostlivosť o spisovnú slovenčinu na Maticu slovenskú, resp. na jej časopis Slovenská reč a neskôr na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Dôležitou zložkou takejto inštitucionálnej starostlivosti o spisovný jazyk sú u nás vydavateľstvá, resp. ich jazykové redakcie, ktoré sú závažným (i keď často príliš priamočiarym) uskutočňovateľom zámerov hlavnej, vedúcej inštitúcie. Tvoria akýsi druhý stupeň spomínanej inštitucionalizácie.

Je prirodzené, že pri takomto type starostlivosti ide o spisovný jazyk, o spisovné vyjadrovanie, a to má za následok aj zanedbávanie, niekedy aj potláčanie nespisovných vyjadrovacích prostriedkov používaných nielen v bežnom styku, ale aj v umeleckej literatúre.

Pri takomto systéme sú dôležité dve hľadiská: jednak miera rešpektovania vydávaných pokynov, resp. predpisov, jednak miera rozšírenia týchto predpisov v danom jazykovom spoločenstve.

Ak ide o početne neveľké spoločenstvo — akým bolo napr. spoločenstvo Slovákov aktívne používajúcich spisovnú slovenčinu začiatkom 20. stor. — je pravdepodobné, že temer všetci jeho členovia budú rešpektovať vydávané jazykové predpisy. Pri početnejšom spoločenstve miera rešpektovania bude klesať, ale na druhej strane také druhostupňové inštitúcie, ako sú vydavateľské redakcie, môžu si vynucovať rešpektovanie istého úzu aspoň u autorov, ktorým vydávajú umelecké alebo aj odborné práce. Tieto inštitúcie hrajú dôležitú úlohu aj v rozširovaní vydávaných predpisov: nielenže učia svojich autorov a nútia ich používať predpísané vyjadrovacie prostriedky, ale nepriamo rozširujú správnu podobu spisovného jazyka prostredníctvom svojich publikácií. Nemenej dôležitou zložkou tejto starostlivosti o spisovný jazyk sú masové komunikačné prostriedky a na neposlednom mieste školy všetkých typov.

Jazykovedné inštitúcie si môžu vynucovať rešpektovanie vydávaných predpisov nie priamymi zásahmi, ale predovšetkým sústavnou kritikou publikovaných (písaných i ústnych) prejavov, alebo aj preventívnym upozorňovaním na predvídateľné jazykové chyby. Sú to teda prevažne represívne prostriedky.

Pomerne málo sa — aspoň pokiaľ ide o slovenčinu — zisťovalo skutočné rešpektovanie vydávaných predpisov tými hovoriacimi, ktorí nepíšu svoje prejavy a nevydávajú ich tlačou, ale usilujú sa hovoriť spisovným jazykom. Základné zistenia — ale bez dostatočného štatistického a sociologického výskumu — priniesla akcia výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny uskutočnená pod vedením E. Paulinyho v r. 1964—1965 (porov. zborník Hovorená podoba spisovnej slovenčiny, 1965).

Táto akcia — ako vidieť z publikovaných referátov — bola založená na dialektologickej metóde, preto nemohla celkom vyhovovať pri zisťovaní stavu vedomostí o spisovnom jazyku. V skutočnosti sa zisťovali nie odchýlky od spisovnej normy, ale vplyvy rodného nárečia. Niektoré zistenia sú však dôležité aj pre naše ciele. Napr. fakt, že nápadné nárečové prvky sa zámerne opúšťajú, že materiál ukazuje, na akú úroveň sa dostala spisovná slovenčina v prejavoch skúmaných osôb, že sa objavujú isté pseudospisovné prvky.

2. Všetky tri uvedené zložky jazykovej situácie majú — tak ako sám jazyk a špeciálne národný jazyk — historicko-spoločenský ráz. To znamená, že sa postupne menia všetky tri typy jazykovej situácie a že paralelne s tým nastáva aj postupná zmena kritérií na posudzovanie fungovania, účinnosti jazykových prostriedkov i spisovnosti daného jazyka.

Aj v takom vydavateľstve, ako je Tatran, v ktorom bolo badateľné výrazné úsilie o vypracovanie vlastného úzu a o regulovanie jazyka vydávaných autorov, vidieť postupné zmeny. Mnohé výrazy, ktoré sa predtým pokladali za nesprávne, neprípustné v spisovnom vyjadrovaní — niekedy ešte prísnejšie posudzované ako v kodifikačných príručkách — hodnotia sa v súčasnosti ako neutrálne. Súvisí to zrejme — aj podľa priznania šéfredaktora — s nástupom nových, mladých jazykových redaktorov, ktorí nerešpektujú vydavateľský úzus a konfrontujú ho so svojím úzom.

Nesporný vplyv na zmenu kritérií má aj sám spisovný jazyk, jeho rozšírenie do širokých vrstiev obyvateľstva, resp. na druhej strane pocit alebo potreba mnohých hovoriacich používať vo svojich prejavoch spisovný jazyk. Nezriedka býva dôvodom na vnášanie nových, doteraz neuznávaných prvkov aj neznalosť poučiek a predpisov utváraných a propagovaných pracovníkmi preskripčnej inštitúcie. Je príznačné, že takáto neznalosť sa najčastejšie prejavuje v hovorených prejavoch, teda v takých, ktoré neprechádzajú filtrom jazykových redaktorov. Aj v takých prejavoch, ktorých autori používajú normovaný spisovný jazyk a vcelku rešpektujú preskripčné, kodifikačné poučky, ľahšie sa objavujú zavrhované výrazy, ktoré by pri vydavateľskej redakčnej úprave neprešli ani u redaktorov mladšej generácie. Pri rozvoji hovoreného slova totiž veľmi zreteľne nefunguje inštitucionálny filter.

Postupné zmeny kritérií však badať aj v preskripčných inštitúciách. Vplyvom lepšieho poznania skutočného stavu, lepšieho preniknutia do vyjadrovacích potrieb, ale aj prostým rešpektovaním jestvujúceho stavu u používateľov spisovného jazyka sa niektoré poučky revidujú.

Napr. závery o neprípustnosti prídavného mena *jazdný* a *pojazdný*, opierajúce sa o systémové vlastnosti, bolo treba revidovať, keď sa ukázalo, že bez takých výrazov ako *jazdný prúd, jazdný pruh* sa nemožno obísť v dneš-

nej premávke motorových vozidiel, že adjektívum *pojazdný* nemožno nahradiť ani jedným z navrhovaných prídavných mien *(pohyblivý, prenosný, prevozný)* (Horecký, 1949, 1967). Takisto treba revidovať priamočiare konštatovanie o používaní predložky *pre* (Horecký, 1978).

Závery a poučky o nespisovnosti niektorých výrazov sa revidujú v práci osobitnej kodifikačnej skupiny JÚĽŠ (Kačala, 1978).

3. Súčasnú jazykovú situáciu u nás možno charakterizovať takto:

Z hľadiska spoločensko-jazykovej, vonkajšej situácie určujúcim faktorom je zrovnoprávnenie slovenčiny a češtiny v úradnom, verejnom i vojenskom styku. Na rozdiel od dvojjazyčnosti sa uplatňuje dvojjazykovosť. Stupňujú sa kontakty takto zrovnoprávnených jazykov najmä v ústredných celoštátnych inštitúciách v Prahe, v masových komunikačných prostriedkoch a v armáde.

Stupňujú sa však aj kontakty s ruštinou. Mnohí Slováci pracujúci v medzinárodných organizáciách v ZSSR dostávajú sa do priameho kontaktu s ruštinou, osvojujú si ruskú terminológiu, ktorá preniká aj do ich slovenských prejavov. Zaujímavý prípad kontaktu s ruštinou je používanie slovesa *srovnávať* namiesto odporúčaného *porovnávať*, a to aj s výslovnosťou v závislosti od ruského *sravnivať*.

Mení sa aj situácia vnútri jazyka. Rámcom sa stáva nie spisovný jazyk, ale národný, resp. celonárodný jazyk ako síce istá abstrakcia, ale predsa len rámec pre konkrétne formy jazyka. Popri umeleckom jazyku ako osobitnom útvare formuje sa spisovná forma, štandardná forma a subštandardná forma národného jazyka (Horecký, 1980).

Tieto tri formy sa ustavične navzájom ovplyvňujú. Veľmi živý vzájomný vzťah je medzi spisovnou a štandardnou formou. Štandardná forma berie základné vyjadrovacie prostriedky zo spisovnej formy, lebo spisovná forma sa prednostne využíva vo vyučovacom a vzdelávacom procese a v masových komunikačných prostriedkoch (v hovorenom slove menej než v písanom). Na druhej strane však mnohé prvky zo štandardnej formy prechádzajú do spisovnej formy a osviežujú ju. V súčasnej jazykovej situácii možno — na rozdiel od starších období — práve túto štandardnú formu pokladať za základný a najrozšírenejší prejav realizácie národného jazyka.

4. Pravda, sám termín štandardná forma vyvoláva pochybnosti, a to najmä preto, že v jazykovede je dosť známy termín D. Brozoviča (1970) štandardný jazyk. U Brozoviča však ide skôr o štandardizovaný, resp. kodifikovaný jazyk. Vyplýva to z jeho teórie o rozličnej miere kodifikovanosti.

Veľmi odmietavo sa k termínu štandardný jazyk stavia F. P. Filin (1973), no jeho hlavný argument je založený na interpretácii významu adjektíva

štandardný v ruskom výkladovom slovníku. I. K. Bilodid (1974) ukazuje, že to je vlastne druhý význam, kým prvý význam, vyjadrujúci typovosť, tvorenie podľa istého vzorca, modelu, neberie F. P. Filin do úvahy. N. I. Tolstoj používa dokonca spojenie štandardný literárny jazyk. Bilodid však zavádza nový rozdiel: podľa jeho mienky spisovný jazyk sa vyznačuje pružnosťou, funkčnými variantmi, kým štandardný jazyk smeruje spravidla k jednoznačnosti, bezvariantnosti, jednotnosti. Zdá sa, že tu ide o rozdiel medzi umeleckým štýlom a odborným štýlom (odborným jazykom).

Sociologickú hodnotu pojmu a termínu štandardný jazyk skúma napr. S. Jäger (1973). Vymedzuje ho ako nadregionálne používaný jazyk najväčšej časti vzdelancov v istom jazykovom spoločenstve, najmä ich písaný jazyk. Len zriedka sa — podľa neho — vyskytuje aj (hovorený) štandardný jazyk vzdelancov. Na inom mieste zdôrazňuje, že ide o jazyk používaný pri jazykovom styku (jazykovej komunikácii) horných a stredných vrstiev (a pripomína, že práve z jazykového správania týchto vrstiev možno odvodzovať jazykovú normu ako tú časť ich jazykovej kompetencie, ktorá vo všeobecnosti tvorí základ pre ich jazykovú komunikáciu). Táto norma však neobsahuje len obmedzenia potrebné pre jazykovú komunikáciu, ale aj celý rad nepotrebných obmedzení (vznikajúcich často na základe ľubovôle učencov alebo celých vedeckých škôl).

Termín používaný v prácach A. Jedličku — bežne hovorený jazyk — má dve nevýhody: 1. je koncipovaný na pozadí spisovného jazyka, t. j. na základe teórie, že spisovný jazyk je základná forma celonárodného jazyka, 2. poukazuje na hovorenú, nie aj na písanú podobu tejto formy. Takú istú nevýhodu má aj termín bežná hovorená (ústna) reč, navrhovaný Š. Peciarom a založený okrem iného aj na myšlienke, že pri realizácii ústnych (najmä súkromných) jazykových prejavov jestvuje celá škála možností od hovorového štýlu spisovného jazyka po čisté miestne konkrétne nárečia.

Podobné nevýhody má aj anglický termín coloquial language, aj nemecký termín Umgangsprache, najmä ak sa vymedzuje ako jazyková forma bežná v rozhovore, v ústnej komunikácii.

Napriek uvedeným nevýhodám pokladám za vhodné používať pre skúmanú formu národného jazyka termín štandardná forma. Najzávažnejším dôvodom je to, že celá teória je založená na novom prístupe, pri ktorom sa nepokladá spisovný jazyk ani za východisko, ani za najhlavnejšiu formu jestvovania národného jazyka.

5. Pravda, dôležitejšie ako podoba termínu je vymedzenie pojmu a jeho realizácia na rozličných jazykových rovinách.

Predovšetkým však treba zdôrazniť, že v štandardnej forme národného jazyka sa najčastejšie realizuje hovorené slovo, a to aj preto, že práve

hovorený jazyk najmenej podlieha inštitučnej starostlivosti, neposkytuje toľko možností pre zásahy jazykových redaktorov. Ale v dôsledku spomenutej zmeny kritérií možno nájsť aj v písanej podobe slovenčiny základné charakteristické črty štandardnej formy, najmä tie, ktoré prenikajú do jazykových prejavov napriek redakčnému filtru a na ktoré sa preto poukazuje v jazykových recenziách rozličných publikácií v jazykovedných časopisoch.

Na základe súčasných poznatkov možno štandardnú formu slovenčiny vymedziť týmito znakmi:

1. Štandardná forma slovenského národného jazyka zachováva gramatickú stavbu zhodnú so spisovnou formou. Neodlišuje sa od nej tvarmi (ich koncovkami). Ak sa zisťujú niektoré nárečové tvary (porov. Výskum hovorenej podoby), ide o výrazné nárečové prvky, ktoré treba v jazykovom prejave hodnotiť ako subštandardné.

2. V štandardnej forme sa nezachovávajú zásady vzornej výslovnosti. V zhode s väčšinou Slovákov sa nezachováva *ä* (hodnotí sa ako výrazný spisovný prvok), nevyslovuje sa *ľes, ľipa, ľiať* (ako zistil napr. J. Liška). Uplatňuje sa výslovnosť typu *preca, preceda,* zjednodušujú sa skupiny konsonantov. Rytmický zákon sa porušuje najmä pri odvodených slovách, ale aj v type *sovietskych,* v slovesných tvaroch typu *chválim.*

Nedodržiava sa pravidlo o neprípustnosti skupín *(ť+á)* v type *náklaďák, pláňák.* Nezachováva sa pravidlo o asimilácii znelosti.

3. Voľne sa používajú niektoré väzby, označované v spisovnej kodifikácii ako neprípustné: *dosiahnuť úspechov, k úspešnému riešeniu je potrebné, uvažovať s niečím, zahájiť činnosť.* Mnohé prenikli aj do písaných (a teda zredigovaných) prejavov: *dať sa strhnúť k streľbe, chovať pre mäso, zahájiť.*

4. Na lexikálnej rovine možno pozorovať viacero typických javov. V neredigovaných prejavoch prenikajú niektoré české slová ako citáty: *tiskovina* (v prejave dôstojníka), *presňidáfka.* Aj v písaných prejavoch sa zisťujú (a karhajú) také slová ako *myčka, chránitko, vykartáčovať, krajky, tkací stav, rozpustilý, skomolený, vytýkať, brašna, malorážka, obtiaže, dielčí, východzí.* Aj v písaných textoch sa znova objavujú slová, ktoré boli a sú predmetom jazykovej kritiky: *predošlý, obdržať, došlá pošta, udržovať, mať hlad, odstavec, obnos, sústo, nutne, hodiť sa, vysadzovať (vysádzať), okamžik, objaviť sa.*

V štandardnej forme vznikajú a používajú sa mnohé neologizmy, napr. *pripomienkovať, vymiestňovať, vydodať, zohľadňovať, spojazdniť, horizontkár, revolverár, stratár, závlahár.* Často ide o pôvodné výrazy z profesionálnych slangov, ktoré sa však — ak majú správnu štruktúru — veľmi

rýchlo stávajú odbornými termínmi a prenikajú aj do spisovnej formy *(zohľadniť, spojazdniť)*.

Pevné miesto majú aj rozličné skratkové slová, ktoré prenikajú aj do písaných prejavov: *véháječka* (VHJ — výrobno-hospodárska jednotka), *obenvé* (ObNV), *ájednička* (A-1), *pamista* (PAM — práce a mzdy).

5. Štandardná forma má hovorenú aj písanú podobu, pričom na rozdiel od spisovnej formy prevláda hovorená podoba. Ani v písanej podobe sa neuplatňuje, resp. menej sa uplatňuje inštitucionálny filter. Vyplýva to zo zmeny celkového postoja k národnému jazyku a jeho jednotlivým formám.

6. V štandardnej forme sa ľahšie a vo väčšej miere prejavujú kontaktové javy, resp. infiltrácia z iných jazykov, a to aj z češtiny (niektoré väzby: *používať k niečomu, závisieť na niečom;* slangové slová: *kočka, bezva*).

Literatúra

BARNET, V.: Diferenciace národního jazyka a sociální komunikace. In: Govornite formi i slovenskite literaturni jazyci. Skopje 1973.

BILODID, I. K.: Literaturna mova i standartnisť. Movoznavstvo, *8*, 1974, č. 2, s. 3—14 (Spisovný jazyk a štandardnosť. In: Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Bratislava, Veda 1978, s. 7—17.)

BROZOVIČ, D.: Standardni jazik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremene zbilja. Zagreb, Matica hrvatska 1970. 179 s.

FILIN, F. P.: O strukture sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1973, č. 2, 3—12 (O štruktúre súčasnej spisovnej ruštiny. In: Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Bratislava, Veda 1978, s. 7—17.)

HORECKÝ, J.: Jazdiť — jazdný — pojazdný. Slovo a tvar, *3*, 1949, s. 34—38.

HORECKÝ, J.: Sloveso *jazdiť* a jeho odvodeniny. Kultúra slova, *1*, 1967, s. 333—338.

HORECKÝ, J.: Vymedzovací význam predložky *pre* v slovenčine. Kultúra slova, *12*, 1978, s. 44—47.

HORECKÝ, J.: Východiská teórie spisovného jazyka. In: Teória spisovného jazyka a jeho kultúry. Bratislava, Veda 1980 (v tlači).

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Rozmnožené ako rukopis pre členov Združenia slovenských jazykovedcov. 372 s.

JÄGER, S.: Standardsprache. In: Lexikon der germanistischen Linguistik. Tübingen, Max Niemeyer 1973, s. 271—275.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Karlova Universita 1974. 227 s.

JEDLIČKA, A.: Příspěvek ke vztahu sociolingvistiky a funkční stylistiky. Slovo a slovesnost, *38*, 1977, s. 324—328.

KAČALA, J.: Kultivovanie spisovného jazyka, Kultúra slova, *11*, 1977, s. 129—135.

— Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny JÚĽŠ SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 295—302.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 221.

PECIAR, Š.: Jazykové prostriedky hovorového štýlu spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Štylistika, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 42—70.

Irena Stehlíková

O POTREBE NOVÝCH NORMATÍVNYCH PRÍRUČIEK SPISOVNEJ SLOVENČINY

V Záverečnej správe o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek, uverejnenej v piatom čísle Slovenskej reči z roku 1978, sú zhrnuté výsledky dvojročnej práce osobitnej pracovnej skupiny, ktorá v období od septembra 1975 do júna 1977 posudzovala a revidovala staršie jazykové poučky. V správe sa konštatuje, že časť slovnej zásoby používanej v súčasnej jazykovej praxi sa z hľadiska spisovnosti hodnotí v kodifikačných príručkách rozdielne a nejednotne. Jedným z cieľov pracovnej skupiny bolo takýto stav prekonať kolektívnym autoritatívnym rozhodnutím o jednotlivých výrazoch, či sú spisovné, alebo nespisovné. V záverečnej správe o činnosti pracovnej skupiny JÚĽŠ SAV sa konštatuje, že tento cieľ bol splnený, a uvádza sa v nej 29 výrazov, o ktorých pracovná skupina rozhodla, že sú nesprávne, 12 nespisovných výrazov, 21 spisovných výrazov s prehodnoteným štylistickým kvalifikátorom a 14 spisovných výrazov s kvalifikátorom *hovor.*

Pre bežnú jazykovú prax (v redakciách, vydavateľstvách, vo výskumných ústavoch, dokumentačných strediskách a pod.) nemá táto správa takmer nijaký praktický význam, lebo úplný výpočet nesprávnych, nespisovných a spisovných výrazov a celé prehodnotenie puristických poučiek je prístupné zatiaľ iba pracovníkom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Redaktori, jazykoví redaktori, apretori, profesori a učitelia slovenčiny pri rozhodovaní o tom, čo v textoch, úlohách opraviť a čo ponechať, nemajú potrebnú oporu, respektíve majú priveľa opôr (Pravidlá slovenského pravopisu, Morfológia slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka I—IV, Praktická príručka slovenského pravopisu. Príručka slovenského pravopisu pre školy, Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny, Slovník nesprávnych a správnych výrazov, články a príspevky v časopisoch Slovenská reč a Kultúra slova, jazykové rubriky v novinách a v rozhlase, učebnice slovenčiny). Niektoré príručky a časopisecké články sú často v úplnom alebo čiastočnom rozpore s Pravidlami slovenského pravopisu, resp. s inými príručkami a článkami a tým dávajú príležitosť redaktorom a redaktorkám, profesorom i profesorkám uplatňovať vlastný názor na normu či kodifikáciu spisovnej slovenčiny.

Hoci v takom odbornom časopise, ako je Slovenská reč, neobjavujú sa často subjektívne zážitky z dennej jazykovej praxe, rada by som na ilustráciu uviedla jeden, ktorý je podľa môjho názoru dosť príznačný a ktorý by

bolo možno s istými korektúrami aj zovšeobecniť. Nemilé prekvapenie môže zažiť študent, ktorý si v snahe urobiť všetko pre dobrú známku zo slovenčiny dá svoju slohovú prácu opraviť mame. Mama — jazyková redaktorka — mu na práci tu a tam niečo zmení, opraví, a keď študent odovzdáva svoj „sloh", v duchu už vidí výbornú známku. Zažije však sklamanie. Profesorka slovenčiny je v porovnaní s mamou o jednu jazykovú príručku vpredu (alebo pozadu) a poopravuje napr. *obaja* na *obidvaja, obdobný* na *podobný, pokladať* na *považovať, to znamená* na *to značí,* navyše opraví nejakú tú diskutabilnú čiarku, slovosled, no a výsledok — pod prácou sa skvie dostatočná. Je to však spravodlivá známka, keď všetky opravené výrazy sú v Pravidlách slovenského pravopisu? Mama vyčítala z Morfológie slovenského jazyka (1966, s. 321), že s tvarmi *obidvaja, obidva, obidve* sú významovo i štylisticky rovnocenné varianty *obaja, oba, obe.* Lenže profesorka slovenčiny čítala raz v časopise Kultúra slova (*9,* 1975, s. 364), že tvary *oba, obe* majú pečať knižnosti, a preto sa nazdáva, že keď ich jazykovedec v Kultúre slova vyčítal odbornému časopisu, môže ich ona v slohovej práci označiť za chybné. Študent si z toho odnesie poučenie: Škoda sa pozerať do Pravidiel slovenského pravopisu, keď profesorka slovenčiny poopravuje tak, ako uzná za vhodné.

Rovnakého prekvapenia sa dočkal vedecký pracovník, keď napísal článok do odborného časopisu, časť z neho predniesol na sympóziu a o rovnakej problematike písal aj vo výskumnej správe. Redakcia odborného časopisu poopravovala výraz *zvláštny* na *osobitný, spočívať v niečom* na *tkvieť v niečom,* termíny *rýchlosť spracovania dát* na *rýchlosť spracúvania dát, popis poľa dát* (anglicky *data field description*) na *opis poľa dát, popisovač prvku dát* (anglicky *data element descriptor*) na *opisovač prvku dát, užívateľský jazyk* na *používateľský jazyk. Redaktor* zborníka referátov zo sympózia zmenil v jeho prednáške výrazy *dáta* na *údaje* a zložené termíny so zložkou *-dátový* na *-údajový* (hoci názvoslovná norma ČSN 36 9001 Názvoslovie číslicových a analógových počítačov na prvom mieste odporúča termín *dáta*), všetky *terminály* na *koncové zariadenia* atď., a keďže to boli vlastne kľúčové slová v prednáške onoho pracovníka, tento pracovník zapochyboval, či vôbec je to jeho príspevok. Redaktor výskumnej správy tieto termíny nepoopravoval, lebo pracovník JÚĽŠ, s ktorým ich prekonzultoval, uznal ich za spisovné. Keď si potom tento výskumný pracovník porovnal zásahy jednotlivých redaktorov, urobil si nelichotivú mienku o prístupe „jazykárov" k odborným textom. Pre neodôvodnene „zredigovaný" rukopis svojho príspevku zvoláva potom na jazykových redaktorov všetky hromy alebo upadne do komplexov, že už aj svoj materinský jazyk ovláda veľmi nedokonale.

Ukazuje sa teda veľmi zreteľne, že situácia v jazykovej kultúre, najmä

zo stránky chápania normy a rešpektovania základných kodifikačných príručiek sa od prvého vydania Pravidiel slovenského pravopisu značne skomplikovala. Skomplikovala sa najmä preto, že náš spisovný jazyk neostáva na jednej úrovni, ale sa zdokonaľuje vo všetkých dimenziách — naproti tomu starostlivosť oň zo strany jazykovedcov viditeľne zaostala a zaostáva. Všeličo sa v kodifikácii zmenilo, spresnilo, jazyková prax prerástla rámec kodifikačných príručiek. Súčasná teória spisovného jazyka i jazykovej kultúry — ako o tom svedčia štúdie a články v súčasných jazykovedných časopisoch — nemá už zázemie a oporu v doterajších kodifikačných príručkách. Zodpovední jazykovední pracovníci si musia uvedomiť, že používatelia spisovného jazyka nemôžu a ani nie sú povinní sledovať všetky jazykovedné časopisy, aby sa dozvedeli, čo je nové v teórii a praxi spisovného jazyka. Používatelia spisovného jazyka nevyhnutne potrebujú nové súhrnné kodifikačné príručky, ktoré by zachytávali dnešný stav v teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúry — to značí nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, jednozväzkový normatívny slovník spisovnej slovenčiny, novovypracovanú gramatiku spisovného jazyka a ďalšie príručky, ktoré by uľahčili pomerne náročnú prácu v jazykovej praxi, aby správne zorientovali používateľov spisovného jazyka, a čo je najhlavnejšie — aby odstránili nejednotnosť a subjektivizmus v hodnotení najmä tých jazykových jednotiek, o ktoré sa vedie spor.

Prvým krokom na prekonanie nežiadúceho stavu v slovenskej jazykovej praxi bolo kolektívne posúdenie a zhodnotenie istého súboru výrazov z hľadiska spisovnosti v pracovnej skupine JÚĽŠ SAV. Teraz je potrebné, aby sa s prijatými závermi oboznámili redaktori, apretori, učitelia slovenčiny, a to nielen informatívne, ale dôkladne, aby z dlhodobej práce jazykovedcov mali úžitok všetci používatelia slovenčiny. Druhým kolektívnym činom slovenských jazykovedcov by malo byť napísanie a skoré vydanie nových kodifikačných príručiek o správnej spisovnej výslovnosti, o pravopise, slovnej zásobe a gramatike. Nazdávam sa, že je najvyšší čas, aby sa odstránil nepríjemný rozpor medzi tým, čo živý spisovný jazyk priniesol, a tým, čo prechovávajú zastarané normatívne a kodifikačné príručky.

Ladislav Dvonč

NESKLONNÉ CUDZIE MUŽSKÉ PRIEZVISKÁ A RODNÉ MENÁ

1.1. V našich základných normatívnych, ako aj v iných jazykových príručkách sa osobitná pozornosť venuje skloňovaniu slov cudzieho pôvodu, ktoré v slovenčine ešte úplne nezdomácneli. Konštatuje sa v nich (pozri napr. Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 65), že väčšina prevzatých podstatných mien (ktoré sú medzi prevzatými slovami najpočetnejšie) sa skloňuje. Celkom zdomácnené slová cudzieho pôvodu sa skloňujú viacmenej pravidelne. Nezdomácnené cudzie slová majú niektoré charakteristické odchýlky od domácich skloňovacích vzorov. Niektoré cudzie podstatné mená majú charakter lexikálnych citátov a sú nesklonné. Nesklonné bývajú niektoré cudzie všeobecné podstatné mená, napr. *tabu, menu, baby, dražé, kliše, matiné, pyré, resumé, finále, dementi, harakiri, lady, madame, miss, girl, jury, džentry, atašé, chargé d'affaires,* ako aj niektoré vlastné mená cudzieho pôvodu, napr. *Sapfo, Miriam, Chile* a i.

1.2. Nesklonnosť v spisovnej slovenčine môžno charakterizovať ako výrazne cudzí prvok. Z typologického hľadiska neohybnosť niektorých slov istého slovného druhu, ktorého väčšina slov sa bežne skloňuje, predstavuje v spisovnej slovenčine jednu črtu polysyntetického typu (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 58).

1.3. V tomto príspevku chceme ukázať, ktoré cudzie mužské priezviská a rodné mená sa v súčasnej spisovnej slovenčine neskloňujú a aké sú tu vývinové tendencie. Takýto rozbor je potrebný najmä preto, lebo v našich základných normatívnych príručkách sa nie vždy úplne správne určujú všetky prípady nesklonných cudzích mužských priezvisk a rodných mien v súčasnej spisovnej slovenčine.

2.1. Všimnime si najprv, ktoré priezviská a rodné mená sa v staršej aj v novšej, resp. najnovšej slovenskej gramatickej literatúre uvádzajú ako nesklonné.

2.2.1. J. Damborský (1930) pripúšťa nesklonnosť pri niektorých vlastných menách patriacich podľa jeho vymedzenia do vzoru *Szabó* (zaraďuje sem cudzie vlastné mená osôb zakončené na *-ó, -ú, -ü, -ö*): *Szabó* — gen. *Szabóva* (so vsuvným *v*), *Montesquieu* — *Montesquieu-a* (so spojovníkom), *Lenau* — *Lenau-a* atď., ale: *Hovorili sme o kardinálovi Richelieu.* J. Damborský presnejšie nevymedzuje prípady, v ktorých sa takéto vlastné mená neskloňujú, ale z príkladu vidieť, že má na mysli nesklonnosť priezviska cudzieho pôvodu v prípade jeho používania v spojení s iným podstatným menom.

2.2.2. B. Letz (1950) zaznamenáva meno *Anjou* v spojení so všeobecným podst. menom *rod: rod Anjou.*

2.2.3. Komplexnejšie pozorovania o nesklonnosti niektorých cudzích priezvisk a rodných mien nachádzame u V. Blanára (1974). Autor si najprv všíma doklady zo „spisovného a hovorového jazyka" a zisťuje tieto tendencie (s. 75—76): 1. Keď stojí pred rodným menom určujúci člen (determinant) v príslušnom páde, rodinné meno zostáva často neskloňované, napr. *Bratescu — s Rumunom B r a t e s c u.* 2. Ak je určujúcim členom rodné meno, vždy sa skloňuje člen, ktorý vychodí na konsonant, napr. *Robinson Crusoe — R o b i n s o n a Crusoe.* 3. Rodné mená a priezvisko sa vždy skloňujú vtedy, ak nepatria k rovnakému gramatickému vzoru, napr. *Panait Istrati — Panaita Istratiho.* 4. S nesklonnosťou sa možno stretnúť aj pri spojení mien patriacich k tomu istému skloňovaniu, napr. *Tony Zale — s T o n y m Zale, Trigve Lie — od Trigve L i e h o.* 5. Pri spojení rodného mena s priezviskom priezviská zakončené na predné vokály sa zriedkavejšie neskloňujú ako priezviská zakončené na zadné vokály. Ďalej autor hovorí, že pri cudzích rodinných menách poznáme tri deklinačné typy: 1. typ *Škultéty, -ho, -mu* pre mená na mäkké vokály, 2. *Sardou* pre mená na „nie-mäkké" vokály, 3. tretia paradigma je podľa jeho formulácie pre nie veľmi početné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa neskloňujú: *Maurois.* Konečne V. Blanár sa v tomto príspevku výslovne zmieňuje aj o tom, že české priezviská na *-ů* sa v spisovnej slovenčine neskloňujú, napr. *Macků, Janů, Janků, Petrů, Pavlů, Venclů, Martinů* atď.

2.2.4. V Pravidlách slovenského pravopisu (1971) sa z priezvisk ako nesklonné výslovne spomínajú české priezviská *Jirků, Janů, Pavlů,* t. j. priezviská na *-ů.* Okrem toho sa tu o nesklonnosti hovorí aj pri niektorých rodných menách. Podľa Pravidiel „ak sa cudzie mužské meno líši svojím zakončením od domácich podstatných mien, necháva sa nesklonné, najmä ak sa skloňuje priezvisko, ku ktorému patrí, napr. *François Villon — François Villona, Endre Gellért — Endre Gellérta, André Stil — André Stila, Jenő Kenessy — Jenő Kenessyho*" (s. 67).

2.2.5. Rovnako ako v Pravidlách slovenského pravopisu aj v Morfológii slovenského jazyka sa ako nesklonné spomínajú české priezviská na *-ů.* Okrem toho sa tu ako nesklonné podst. meno spomína aj meno egyptského boha *Ra.* Ide tu o osobitný prípad. Nejde tu ani o priezvisko, ani o rodné meno ako členy dvojmennej sústavy pomenúvania osôb, ktorá je zvyčajná v slovenčine a v niektorých iných jazykoch. Meno *Ra* sa v súvislých jazykových prejavoch používa vždy v spojení s podst. menom *boh* alebo so spojením slov *egyptský boh (boh Ra, egyptský boh Ra).* Samostatne sa používa vlastne iba v krížovkách, tu však vždy ide iba o použitie mena v základnej podobe, nie o prípadné použitie tvaru tohto mena. V ďalšom výklade

tomuto prípadu nebudeme venovať pozornosť, obmedzíme sa iba na skutočné priezviská a rodné mená ako členy dvojmennej sústavy pomenúvania osôb.

3.1. Teraz zaujmeme stanovisko k jednotlivým prípadom nesklonnosti cudzích mužských priezvisk a rodných mien, ktoré sme v predchádzajúcej časti uviedli zo slovenskej gramatickej literatúry. Budeme ich posudzovať z hľadiska situácie v súčasnej spisovnej slovenčine.

3.2. Priezvisko *Richelieu* sa v súčasnej spisovnej slovenčine skloňuje nielen vtedy, keď sa používa samostatne, ale aj v spojení so všeobecným podstatným menom *kardinál*, napr.: *Po smrti kardinála Richelieua sa rozhodujúcou postavou francúzskej politiky stal abruzzský rodák Mazarin* (R. Hošek a kol., Francúzsko, Bratislava 1977, s. 62). Pádové prípony sa pri tomto a iných podobných menách nepripájajú so spojovníkom, ako je to u J. Damborského, ale bez spojovníka.

3.3. B. Letz ako príklad na nesklonnosť cudzieho mena uvádza meno *Anjou* v spojení s podst. menom *rod (rod Anjou)*. V súčasnej spisovnej slovenčine tu nepoužívame meno *Anjou* v základnej podobe, ale derivát s príponou *-ovec: rod Anjouovcov*.

3.4. Rumunské priezviská na *-u* sa v súčasnej spisovnej slovenčine vždy skloňujú, či sa už používajú samostatne alebo v spojení s iným podstatným menom (všeobecným alebo vlastným). Podľa toho nehovoríme napr. „s Rumunom Bratescu", ale s *Rumunom Bratescom, Nicolae Ceaušescu — s Nicolae Ceaušescom* a pod. Tieto mená sa vlastne skloňujú rovnako ako domáce priezviská, lebo koncové *-u* sa tu stáva pádovou príponou nom. sg. a ostatná časť mena je tvarotvorným základom (*Bratesc-u, Bratesc-a, Bratesc-ovi* atď.).

3.5. Rovnako sa skloňujú aj iné cudzie priezviská, ktoré sa končia na zadné vokály, takže v súčasnej spisovnej slovenčine nie je napr. gen. „Robinsona Crusoe", ale *Robinsona Crusoea*, dat. sg. *Robinsonovi Crusoeovi* (Dvonč, 1967) atď. Tieto mená sa teda používajú ako pravidelne skloňované podstatné mená, či už stoja samostatne alebo sa používajú v spojení s inými podstatnými menami.

3.6. Podľa V. Blanára sa s nesklonnosťou možno stretnúť aj pri spojení mien patriacich k tomu istému skloňovaniu, napr. *Tony Zale — s Tonym Zale, Trigve Lie — od Trigve Lieho*. V prípade spojenia rodného mena *Tony* s priezviskom *Zale* sa tu predpokladá nesklonnosť priezviska *Zale*. Treba konštatovať, že aj v tomto prípade, v ktorom rodné meno a aj priezvisko patria k tomu istému typu skloňovania, sa priezvisko dnes skloňuje, ako napr. ukazuje bežné skloňovanie priezviska *Verdi* v spojení s rodným menom: *Giuseppe Verdi* — gen. *Giuseppe Verdiho*, dat. *Giuseppe Verdimu*

atď., ako aj skloňovanie iných priezvisk takéhoto typu. S nesklonnosťou priezvisk v spojeniach tohto typu sa dnes nestretávame.

3.7. V. Blanár v cit. štúdii predpokladá aj nesklonnosť niektorých cudzích priezvisk zakončených v písme na spoluhlásku, na čo ukazuje jeho „paradigma Maurois" s priezviskom *Maurois,* do ktorej zaraďuje nesklonné cudzie priezviská. Meno *Maurois* sa však riadne skloňuje, napr. *k Mauroisovi, s André Mauroisom* (Dvonč, 1948/49, s. 100). Patrí rovnako ako iné podobne zakončené mená do vzoru chlap. Podľa vzoru chlap sa skloňujú priezviská cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na spoluhlásku, resp. na spoluhláskové písmeno (grafému) bez ohľadu na to, či sa koncová spoluhláska vyslovuje alebo nie. V spisovnej slovenčine zachovávame v nom. sg. pôvodnú výslovnosť, v ostatných pádoch sa vždy vyslovuje koncová spoluhláska, napr. *Bourget* (vysl. *burže*) — *Bourgeta* (vysl. *buržeta*), *Dumas* (vysl. *düma*) — *Dumasa* (vysl. *dümasa*). O skloňovaní takto zakončených cudzích priezvisk, resp. aspoň niektorých takýchto priezvisk napokon hovorí inde aj sám V. Blanár.

3.8. Tendencia skloňovať cudzie priezviská je v súčasnej spisovnej slovenčine taká silná, že sa ako priezviská chápu a bežne sa aj skloňujú aj tzv. šľachtické predikáty, hoci sa v niektorých normatívnych príručkách výslovne žiada skloňovať iba rodné meno a šľachtický predikát ponechávať nesklonný, napr. *Leonardo da Vinci — Leonarda da Vinciho, Ludwig van Beethoven — Ludwiga van Beethovena.* Najprv sa začína skloňovať samostatne použitý šľachtický predikát bez rodného mena (napr. *van Gogh — van Gogha, von Ardenn — von Ardenna, de Coster — de Costera, da Vinci — da Vinciho*), neskôr sa šľachtický predikát skloňuje aj v spojení s rodným menom, napr. *Vincent van Gogh — Vincenta van Gogha, Manfred von Ardenn — Manfreda von Ardenna, Charles de Coster — Charla de Costera* a pod. (Dvonč, 1958). Takýmto procesom premeny na riadne skloňované priezviská prechádzajú aj šľachtické predikáty v menách, ktoré predtým u nás neboli známe, ako napr. *Valéry Giscard d'Estaing* — gen. *Valéry Giscarda d'Estainga* (Dvonč, 1975). Nie je teda odôvodnený názor, že časť *d'Estaing* sa nemá skloňovať (Sekvent, 1976). Cudzie priezviská tohto typu nikdy nemožno chápať na tej istej úrovni ako domáce mená so šľachtickým predikátom, napr. *Pongrác z Mikuláša,* pri ktorých vedomie, že ide o šľachtický predikát, skutočne existuje, kým pri cudzích menách typu *Charles de Coster, Ludwig van Beethoven, Leonardo da Vinci* atď. sa takéto vedomie u slovenského používateľa neuplatňuje: celú časť pomenovania osoby, ktorá je po rodnom mene, berie ako „priezvisko", a preto túto časť skloňuje.

3.9. Jediným typom cudzích priezvisk, ktoré sa v spisovnej slovenčine

neskloňujú, sú české priezviská na *-ů*. Tieto priezviská sú nesklonné bez ohľadu na to, či sa používajú samostatne, alebo v spojení s rodným menom alebo s iným vlastným a či všeobecným podstatným menom, napr. *zmienil sa o Jirků, hovoril o Martinovi Pavlů, s priateľom Venclů* atď. Tieto mená sa však vo vetnej súvislosti zvyčajne nepoužívajú samostatne, ale najskôr v spojení s rodným menom alebo iným podstatným menom, ktoré sa riadne skloňuje, napr. *s Bohuslavom Martinů, so skladateľom Martinů, so skladateľom Bohuslavom Martinů, s reportérom Jirků, s kolegom Petrom Pavlů* atď.

3.10. Sumárne možno konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine sa cudzie priezviská okrem českých priezvisk na *-ů* bežne skloňujú podľa príslušných gramatických vzorov, či sa už používajú samostatne alebo v spojení s niektorými inými podstatnými menami, najmä však rodnými menami.

4.1. V. Blanár, ako sme uviedli, pri niektorých spojeniach cudzích rodných mien a priezvisk, ktoré patria k tomu istému skloňovaniu, predpokladá alebo skloňovanie rodného mena a nesklonnosť priezviska (napr. *Tony Zale — s Tonym Zale)* alebo skloňovanie priezviska a nesklonnosť rodného mena (napr. *Trigve Lie — Trigve Lieho*). Vyššie sme ukázali, že priezviská sa v týchto prípadoch vždy skloňujú (okrem českých priezvisk na *-ů)*. Širšie uplatňovanie sa nesklonnosti pri istých rodných menách predpokladajú Pravidlá slovenského pravopisu. Uvádzajú túto poučku: Ak sa cudzie mužské meno líši svojím zakončením od domácich podstatných mien, necháva sa nesklonné, najmä ak sa skloňuje priezvisko, ku ktorému patria. To by znamenalo, že cudzie rodné mená zakončené na *-i, -í, -e, -é, -ó, -ö, -ü, -ő, -ű* atď. (iné zakončenia ako pri domácich slovenských menách) sa nemajú v spisovnej slovenčine skloňovať. Nikdy by sa však nemali takéto rodné mená skloňovať v spojení s priezviskami, keďže cudzie priezviská sa bežne skloňujú (v takomto prípade Pravidlá výslovne žiadajú neskloňovať cudzie rodné mená). Skutočný stav v súčasnej spisovnej slovenčine je trochu iný, aj keď táto poučka dobre zachytáva niektoré prípady používania takýchto cudzích rodných mien v spisovnom jazyku. Samostatne použité rodné mená na *-i, -í, -e, -é* atď. sa vždy skloňujú, napr. *videl Luigiho, list odovzdal Renému, obdivoval Andrého, blahoželal Johnymu* a pod. (Dvonč, 1948/49, s. 89—112). Konečne aj Pravidlá slovenského pravopisu na s. 67 uvádzajú pri mene *László* tvar gen. sg. *Lászlóa,* čo ukazuje na to, že takto zakončené cudzie rodné mená, ak sa nepoužívajú v spojeniach s priezviskami, ktoré sa riadne skloňujú, treba tiež skloňovať podľa príslušných gramatických vzorov. V spojeniach s priezviskami, najmä s priezviskami, ktoré sa rovnako skloňujú, sa takéto rodné mená

často ponechávajú nesklonné, napr. *Giuseppe Verdi — Giuseppe Verdiho, André Stil — André Stila, Jenő Kenessy — Jenő Kenessyho, Trigve Lie — Trigve Lieho* atď. Ale aj tu sa v bežnej jazykovej praxi často stretávame so skloňovaním rodného mena, napr. *No rodina L u i g i h o G u r r u je zvláštnosťou* (Nedeľná Pravda, *11,* 1968, č. 9, s. 24). Viaceré príklady na skloňovanie rodných mien s nedomácim zakončením v spojeniach s priezviskami sme uviedli v osobitnej štúdii (Dvonč, 1948/49), napr. *Tubby Forrester — Tubbym Forresterom, Lumpy Hicks — Lumpym Hicksom, Ole Atten — Olemu Attenovi, Lee Ramage — Leem Ramagem* a i. Skloňovanie rodného mena býva zvyčajné v spojeniach s priezviskami, ktoré patria do vzoru chlap alebo hrdina (*Tubby Forrester, Luigi Gurra* a pod.). Záväzne sa takéto rodné mená skloňujú v spojeniach s nesklonnými českými priezviskami na *-ů,* napr. *René Macků — Reného Macků* atď. Tu skloňovanie rodného mena „nahrádza" nedostatok skloňovania pri priezviskách.

4.2. Zásada nesklonnosti, s ktorou sa stretávame pri cudzích rodných menách v spojeniach s priezviskami, príp. niektorými cudzími priezviskami (*Giuseppe Verdi — Giuseppe Verdiho, André Stil — André Stila* atď.), sa dnes niekedy uplatňuje aj pri cudzích rodných menách zakončených na *-o,* keď sa používajú v spojeniach s priezviskami, napr. *Urho Kekkonen — Urho Kekkonena.*

Nesklonnosť cudzích rodných mien na *-o* v spojeniach s cudzími priezviskami sa v slovenskej jazykovede hodnotí ako jazyková nesprávnosť, ako jav, ktorý odporuje štruktúre spisovnej slovenčiny (porov. napr. Horák, 1966, s. 5; Dvonč, 1968, s. 213; Michalus, 1968, s. 123; Jacko, 1976, s. 63 atď.). Podľa našej mienky tieto prípady nesklonnosti súvisia so spojeniami cudzích rodných mien s priezviskami, v ktorých sa priezvisko vždy skloňuje, ale rodné meno sa niekedy ponecháva nesklonné. Nesklonnosť cudzích rodných mien v spojeniach typu *Giuseppe Verdi — Giuseppe Verdiho* predstavuje zrejme akýsi model alebo vzor, ktorý sa napodobňuje aj pri spojeniach cudzích mien na *-o* s priezviskami, ktoré sa skloňujú. Častejšie používanie cudzieho rodného mena na *-o* vedie zákonite k jeho riadnemu skloňovaniu nielen vtedy, keď sa používa samostatne, ale aj vtedy, keď sa používa v spojení s priezviskom.

5. V spisovnej slovenčine sa dnes všeobecne prejavuje tendencia zaraďovať pôvodne nesklonné slová do deklinačnej sústavy spisovného jazyka, čiže ide o živú tendenciu cudzie slová riadne skloňovať (Ružička, 1963; Dvonč, 1977). Veľmi výrazne sa dnes táto tendencia prejavuje pri všeobecných podstatných menách, čo možno ukázať na slovách *interview, departement* (Dvonč, 1949/50), *revue* (Dvonč, 1950/51), *kanoe* (Dvonč, 1961) atď. V súlade s týmto procesom ide aj o vývin v oblasti skloňovania cudzích vlastných mien.

Literatúra

BLANÁR, V.: Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 70–80.
DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 5. vyd. Nitra, Š. Huszár 1930, s. 210.
DVONČ, L.: Skloňovanie niektorých cudzích slov. Slovenská reč, *14*, 1948/1949, s. 89–112.
DVONČ, L.: O niektorých nesklonných podstatných menách. Slovenská reč, *15*, 1949/1950, s. 138–141.
DVONČ, L.: Skloňovanie substantíva *revue*. Slovenská reč, *16*, 1950/1951, s. 32.
DVONČ, L.: Zo štúdia slovenského tvaroslovia. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 90–94.
DVONČ, L.: Kanoe. Slovenská reč, *26*, 1961, s. 188.
DVONČ, L.: Zo skloňovania francúzskych mien na *-es* a anglických a francúzskych mien na *-e*. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 153.
DVONČ, L.: Trápenie so skloňovaním rodných mien na *-o*. In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák – J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 213–214.
DVONČ, L.: Valéry Giscard d'Estaing. Večerník, 28. 3. 1975, s. 3.
DVONČ, L.: Dynamika v slovenskej deklinácii. In: Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich. Księga referatów V Sesji Międzynarodowej Komisji Słowiańskich Języków Literackich w Krakowie październik 1975 r. Red. S. Urbańczyk. Wroclaw – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1977, s. 83–89.
HORÁK, G.: Meno mu riadne skloňujte! Ľud, 13. 10. 1966, s. 5.
JACKO, J.: Urho Kekkonen – Urha Kekkonena. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 63.
LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 283.
MICHALUS, Š.: Uda Jürgensa, nie Udo Jürgensa. Kultúra slova, *2*, 1968, s. 23.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 123.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 65.
Ružička, J.: Závery k diskusii. In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 116.
SEKVENT, K.: O skloňovaní mien typu *Valéry Giscard d'Estaing*. Kultúra slova, *10*, 1976, s. 244–247.

Gustáv Moško

PRÍSLOVKOVÁ POLOVETNÁ (POLOPREDIKATÍVNA) KONŠTRUKCIA

0.0. Niektoré gramatiky a syntaktické príručky zhodne uvádzajú, že príslovkové určenie okrem príslovky a podstatného mena (s predložkou alebo bez nej a v spojení so spojkou *ako*) sa vyjadruje aj infinitívom (napr. Pauliny – Ružička – Štolc, 1968; Ružička, 1956; Orlovský, 1971; Havránek – Jedlička, 1970; Svoboda, 1962; Bauer – Grepl, 1972; Hausenblas, 1958 a i.). J. Ružička (1956a), M. Urbančok (1959) a Morfológia slovenského

jazyka (1966) pokladajú však aj prechodník v istých syntaktických konštrukciách za príslovkové určenie (porov. aj Grammatika russkogo jazyka, 1960; Vaseva, 1963; Klemensiewicz, 1969 a i.).

Analýza väčšieho počtu viet s „infinitívnym" a „prechodníkovým" príslovkovým určením ukazuje, že príslovky, podstatné mená, infinitív a prechodník slovesa nie sú rovnocennými prostriedkami na vyjadrenie príslovkového určenia vo vete. Infinitív a prechodník slovesa sa v týchto vetách gramaticky i významovo odlišujú od jednoduchého príslovkového určenia vyjadreného príslovkou alebo podstatným menom.

0.1. V slovenskej a českej jazykovede sa problematikou infinitívneho príslovkového určenia podrobnejšie zaoberal J. Ružička (1956), K. Svoboda (1962), V. Hrabě (1964) a i.

J. Ružička správne tvrdí, že infinitívne príslovkové určenie vyjadruje iba jeden druh príslovkového určenia — príslovkové určenie cieľa, a to v takých vetách, ktoré majú v prísudku slovesá vyjadrujúce pohyb v najširšom zmysle slova, alebo sú v prísudku isté „činnostné slovesá majúce spoločné významové prvky s pohybovými slovesami" (s. 127). Pri infinitívnom príslovkovom určení J. Ružička rozlišuje subjektový infinitív a objektový infinitív podľa toho, či je činiteľ infinitívneho deja totožný s činiteľom prísudkového slovesa, alebo či sa činiteľ infinitívneho deja vyslovuje osobitným podstatným menom alebo zámenom, ktoré je vo vete predmetom.

K. Svoboda tieto infinitívne príslovkové určenia nazýva účelovým infinitívom s podmetovým činiteľom a účelovým infinitívom s predmetovým činiteľom.

Podľa V. Hraběho príslovkový infinitív účelový je veľmi blízky predmetovému infinitívu. Od predmetového infinitívu sa odlišuje tým, že nasleduje po slovesách, ktoré nemajú predmetovú väzbu. S predmetovým infinitívom má však spoločné syntaktické vzťahy: vzťahuje sa na podmet vety alebo na prvý podmet slovesného prísudku. V. Hrabě tesne pripojený účelový infinitív pokladá za kondenzáciu druhej komunikácie (druhého sdělení), lebo „obvykle zvláštní sdělení netvoří a větu vedlejší neimplikuje" (s. 45), napr. *Jdu se najíst. Poslali ho zametat.* Avšak voľne pripojený príslovkový infinitív účelový pokladá za polovetnú konštrukciu, napr. *Teď už konečně jdu, najíst se,* lebo „infinitiv tvoří druhé sdělení, implikuje větu vedlejší: *Teď už konečně jdu, abych se najedl.*"

0.2. Pre vymedzenie syntaktickej platnosti prechodníkov (prechodníkových konštrukcií) má veľký význam štúdia J. Ružičku *O používaní prechodníkov* (1956a), lebo vyvracia jednostranné tvrdenia, že prechodník je vždy vo vete doplnkom (napr. Damborský, 1930), resp. tvrdenie, že sa vo vete uplatňuje iba ako príslovkové určenie (napr. Letz, 1950). Rozborom

prechodníkových konštrukcií J. Ružička dospel k záveru, „že za doplnok možno pokladať iba prechodník v jednom type prechodníkovej väzby, a to v type, v ktorom sa prechodníkom vyslovuje priradený súčasný dej. Vo všetkých ostatných prípadoch treba prechodník pokladať za príslovkové určenie (času, príčiny alebo spôsobu)" (s. 293).

S Ružičkovým vymedzením syntaktickej platnosti prechodníkov súhlasí aj M. Urbančok (1959), ktorý rozlišuje dve základné skupiny prechodníkov: 1. prechodníky nedokonavých slovies, „ktorými sa v príslušných väzbách vyjadruje súčasnosť a z hľadiska vetnočlenskej platnosti sa hodnotia ako a) doplnok, b) príslovkové určenie času, príčiny a spôsobu", 2. prechodníky dokonavých slovies, „ktorými sa v príslušných väzbách vyjadruje nesúčasnosť (predčasnosť, následnosť) a z hľadiska vetnočlenskej platnosti sa hodnotia ako príslovkové určenia (času, príčiny)".

S týmito závermi súhlasíme. Príslovkové určenie vyjadrené prechodníkom, resp. infinitívom sa však svojou formou a obsahom odlišuje od príslovkového určenia vyjadreného príslovkou alebo podstatným menom.

1. Infinitív a prechodník sú neurčité slovesné tvary, ktoré si zachovávajú niektoré slovesné kategórie (kategóriu intencie, vidu a slovesného rodu). Vyjadrujú dej, ktorý má agensa (činiteľa) a v istých prípadoch paciensa (vec, ktorú dej zasahuje). Vo vete sú zvyčajne rozvité (predmetom, príslovkovým určením, resp. vedľajšou vetou), napr.:

Iba Ejhledjefka ešte v sobotu zabehol do Slivnice *kúpiť si ten istý prístroj.* (Hečko) — Tolkoš vstal tiež a chytil ho za rukáv, *chcejúc ho stiahnuť na stoličku.* (Jesenský) — Prestrašené husi, *cítiac, že večer už tu,* samy od seba tiahli domov. (Kukučín)

Gramatickú stránku infinitívnej a prechodníkovej konštrukcie charakterizuje vzťah infinitívu, resp. prechodníka k agensovi (činiteľovi, nositeľovi) infinitívneho (prechodníkového) deja. Týmto vzťahom je daná polovetná (polopredikatívna) povaha infinitívu, infinitívnej konštrukcie, resp. prechodníka, prechodníkovej konštrukcie (pozri 3.0.). Infinitívna a prechodníková konštrukcia vo funkcii príslovkového určenia vytvára vo vetnej stavbe vždy druhotnú (nevetnú) predikáciu (porov. Svoboda, 1962, s. 11; Oravcová, 1978; Moško, 1978, 1978a). Z tohto hľadiska možno teda príslovkový infinitív, infinitívnu konštrukciu vo funkcii príslovkového určenia tesne pripojenú k prísudku vety pokladať za polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu. Dôkazom polopredikatívnosti tesne pripojeného infinitívu k prísudku vety je možnosť rozloženia takejto vety na dve jadrové vety, no najmä synonymickosť infinitívnej (polovetnej) konštrukcie s vedľajšou vetou. Napr.: *Idem sa najesť → (ja) Idem. (ja) Najem sa.* — Alebo: *Idem, aby som sa najedol. — Poslali ho zametať. → Poslali ho, aby zametal.*

Okrem polovetných konštrukcií kondenzácia sa dosahuje aj slovesnými a dejovými substantívami vo funkcii rozličných vetných členov. Slovesné a dejové substantíva sa vyznačujú určitým stupňom substantívnosti. Keďže nevyjadrujú polopredikatívny vzťah, nemôžu byť druhotným predikátom (porov. Uličný, 1969, s. 147). Napr.: *Syn odišiel študovať medicínu.* ↔ *Syn odišiel na štúdium medicíny.* — *Prišiel sa liečiť.* ↔ *Prišiel na liečenie.* — *Poslali ho liečiť sa.* ↔ *Poslali ho na liečenie.*

Zásadný rozdiel medzi kondenzovanou polovetnou konštrukciou a inou kondenzovanou konštrukciou spočíva vo formálnom vyjadrení týchto konštrukcií (v schopnosti polovetnej konštrukcie vyjadriť polopredikatívny vzťah), lebo sémanticky tieto konštrukcie vyjadrujú takmer rovnaký obsah. Hoci voľne pripojený infinitív (prechodník) má „väčšiu" polovetnú platnosť, lebo okrem polopredikatívneho vzťahu sa vydeľuje aj intonačne, nemožno tesne pripojený infinitív pokladať za „nižší" druh kondenzácie iba na základe spôsobu pripojenia (porov. aj Marková, 1967).

2.0. Termín (polovetná) prechodníková konštrukcia nevystihuje syntaktickú podstatu konštrukcie, lebo prechodníkovou konštrukciou sa okrem príslovkového určenia vyjadruje aj doplnok. Popri bežne uvádzaných spôsoboch vyjadrenia príslovkového určenia (príslovkou, podstatným menom alebo vedľajšou vetou) treba rozlišovať aj prechodnú syntaktickú kategóriu na vyjadrenie príslovkového určenia — príslovkovú polovetnú (polopredikatívnu) konštrukciu. Termín príslovková polovetná konštrukcia je analogický s termínom príslovková vedľajšia veta, lebo vedľajšia veta a polovetná konštrukcia vyjadrujú príslovkové určenie syntaktickými konštrukciami. Konštituujúcim prvkom príslovkovej vedľajšej vety je určitý slovesný tvar (plnovýznamové alebo sponové sloveso), ale význam príslovkového určenia má celá vedľajšia veta, nie iba určité sloveso. Konštituujúcim komponentom príslovkovej polovetnej konštrukcie je neurčitý slovesný tvar (infinitív alebo prechodník), avšak za príslovkové určenie treba pokladať celú polovetnú konštrukciu, a nie iba neurčitý slovesný tvar. Termínom príslovková polovetná konštrukcia sa vyjadruje nielen syntaktická funkcia, ale aj spôsob vyjadrenia príslovkového určenia.

Príslovkové určenie vo vete môže teda byť vyjadrené príslovkou alebo podstatným menom, môže sa vyjadriť polovetne (polovetnou konštrukciou), napr.: *Tá dáma ma prišla upozorniť na plnenie mojich povinností...* (Švantner) — *Peter Štelina, zazrúc ho v tejto polohe, skočil k nemu.* (Urban); môže byť vyjadrené vedľajšou vetou, napr. *Išli stredom ulice, lebo na chodníkoch boli jamy a hrby.* (Hečko)

Príslovková polovetná konštrukcia sa vyjadruje infinitívnou alebo prechodníkovou konštrukciou, ktoré sú najčastejšie rozvité, napr.:

Prišiel do Mníchova *dohodnúť vydanie svojej knihy vo vydavateľstve Mohren-Verlag* ... (Juríк) — Krčméry i v tomto ohľade udiera na správnu strunu, *vidiac zásadnú rozličnosť medzi výtvarným umením a ľudovou piesňou.* (Števček)

Môžu byť však aj holé. Holý infinitív, resp. prechodník nevyžaduje doplnenie vtedy, keď obsah možného doplneného vetného člena je už obsiahnutý vo význame slovesa v infinitíve (prechodníku), resp. sa rozumie zo súvislosti (porov. Pauliny, 1943). napr.:

Keď si železničiar odíde *ľahnúť (do postele),* ona a jeho žena Paulínka sa hrajú s deckami. (K. Horák) — Riaditeľ *čítajúc (list)* škrabká sa na brade. (Hečko)

2.1. Pripojenie príslovkovej polovetnej konštrukcie k prísudku vety je tesné, keď sa vyjadruje infinitívnou konštrukciou, alebo je voľné, keď sa vyjadruje prechodníkovou konštrukciou. V expresívnych vetách sa môže príslovková polovetná konštrukcia vyjadrená infinitívnou konštrukciou vytýčiť na koniec vety. K. Svoboda (1962, s. 12) a V. Hrabě (1964, s. 36) iba v tomto prípade pokladajú infinitívnu konštrukciu za polovetnú.

3.0. Z gramatického hľadiska sú pre príslovkovú polovetnú konštrukciu veľmi dôležité syntaktické vzťahy, ktorými sa odlišuje od jednoduchého príslovkového určenia. Príslovkové určenie vyjadrené jednoduchými morfologickými prostriedkami (príslovkou alebo podstatným menom) vytvára s nadradeným slovesom, adjektívom alebo príslovkou jednoduchý syntaktický vzťah závislosti.

Polovetná konštrukcia nevyjadruje príslovkové určenie jedným syntaktickým vzťahom, ale sa spája s dvoma vetnými členmi zároveň. Napríklad vo vete *Nácko skočil do horárne odobrať sa od rodičov* (Ondrejov) je príslovková polovetná konštrukcia *odobrať sa od rodičov* v syntaktickom vzťahu s podmetom *Nácko* a súčasne aj s prísudkom *skočil.* Podmet vety ako agens je v tomto prípade spoločný dvom dejom: jeden je vyjadrený prísudkom vety, druhý je vyjadrený príslovkovou polovetnou konštrukciou. Vo vete s polovetnou konštrukciou jestvujú dva predikatívne vzťahy, no jeden z nich ako vzťah medzi polovetnou konštrukciou a podmetom vety nie je plnohodnotný, lebo je vyjadrený druhotnou (nevetnou) predikáciou (porov. Svoboda, 1962, s. 11; Hrabě, 1964, s. 14—15; Kačala, 1971, s. 55—56 a i.). V ostatnom čase sa tento vzťah označuje termínom polopredikatívny vzťah (napr. Uličný, 1969; Hrbáček, 1972; Oravcová, 1978). Polopredikatívny vzťah môžeme dokázať adekvátnou transformáciou polovetnej konštrukcie a vytvorením samostatnej plnohodnotnej predikácie. Uvedenú vetu s príslovkovou polovetnou konštrukciou môžeme teda rozložiť na dve samostatné predikácie alebo zmeniť polovetnú konštrukciu na vedľajšiu vetu.

V dvojitom syntaktickom vzťahu k podmetu a prísudku vety sú aj prí-

slovkové polovetné konštrukcie vyjadrené prechodníkovou konštrukciou, napr. *A Ilčička, podávajúc sa tej nenávisti, cítila akési zadosťučinenie, úľavu . . .* (Urban) — I. *Ilčička cítila akési zadosťučinenie.* II. *Ilčička sa poddáva tej nenávisti.* Alebo: *A Ilčička, keď sa poddávala tej nenávisti, cítila akési zadosťučinenie, úľavu . . .*

Vo vete *Kristína len pred chvíľou poslala Marka nadol pohodiť husiam hrsť mlieča* (Hečko) je príslovková polovetná konštrukcia *pohodiť husiam hrsť mlieča* v syntaktickom vzťahu s predmetom *Marka* a súčasne aj s prísudkom *poslala.* Predmet prísudkového slovesa je činiteľom deja, ktorý vyjadruje infinitívna (polovetná) konštrukcia. Aj túto vetu môžeme rozložiť na dve samostatné predikácie, alebo zmeniť polovetnú konštrukciu na vedľajšiu vetu: I. *Kristína len pred chvíľou poslala Marka nadol.* II. *Marek pohodí husiam hrsť mlieča.* Alebo: *Kristína len pred chvíľou poslala Marka nadol, aby pohodil husiam hrsť mlieča.*

Vzťah príslovkovej polovetnej konštrukcie s podmetom, resp. predmetom vety je polopredikatívny a s prísudkom vety determinatívny, totožný so vzťahom v adverbiálnej syntagme (porov. aj Kačala, 1971).

3.1. Treba rozlišovať: 1. príslovkovú polovetnú konštrukciu subjektovú a 2. príslovkovú polovetnú konštrukciu objektovú. Pri príslovkovej polovetnej konštrukcii subjektovej sa činiteľ infinitívneho alebo prechodníkového deja stotožňuje s činiteľom prísudkového slovesa, napr.: *Lichner sa ponáhľal prezliecť do obdratého fraku.* (Juríк) — *Čujúc len vlastný stiesnený hlas, Ondrej Zimoň sa už nepokúšal spievať.* (Urban)

Pri príslovkovej polovetnej konštrukcii objektovej sa činiteľ infinitívneho deja vyjadruje predmetom prísudkového slovesa, napr. *Z českej prajnosti prehovárali Marka pripojiť sa k nim.* (Hečko) — Predmet prísudkového slovesa sa v niektorých prípadoch stáva činiteľom infinitívneho deja súčasne s podmetom prísudkového slovesa, napr. *Prepeličky vyviedli po daždi svoje mláďatá ohriať sa na slniečko.* (Jonáš)

3.2. Príslovková polovetná konštrukcia subjektová sa vyjadruje infinitívnou a prechodníkovou konštrukciou.

Infinitívna konštrukcia fakultatívne dopĺňa význam bezpredmetového slovesa ako príslovkové určenie cieľa (účelu). J. Ružička (1956, s. 129—138) uvádza významové skupiny pohybových slovies, po ktorých sa vyskytuje príslovkové určenie cieľa (účelu). Pohybové slovesá môžu vyjadrovať: a) zmenu miesta činiteľa alebo celku *(bežať, chodiť, ísť, náhliť sa, odbehnúť, prísť, skočiť, ujsť, vyletieť, vytratiť sa, zatúlať sa, zobrať sa . . .),* napr.: *Aj Bratislavu poznám, chodil som tam voľakedy hrušky predávať.* (Šikula) — *Neprišiel som sa naťahovať s vami.* (Urban); b) pohyb celým telom na jednom mieste alebo pohyb niektorou časťou tela *(kľaknúť*

si, ľahnúť si, obrátiť sa, obzerať sa, sadnúť si, siahnuť, skloniť sa, vstať, zohnúť sa...), napr.: *... a radšej si sadá na lavicu dívať sa, čo sa po chyži robí.* (Hronský) — *Doktor Hübsch si ako obyčajne ľahol po polnoci spať...* (Jurík); c) prechod z pohybu do pokojového stavu *(postáť, pristaviť sa, zastať, zastaviť sa),* napr.: *Idúcky zastali u krčmára v Kráľovej nakŕmiť.* (Švantner) — *Vše som ja zastala napraviť batoh, vše zastal on.* (Zelinová); d) vykonaný pohyb bez určenia jeho druhu (*byť — bol* vo význame „nachádzať sa, prísť"), napr. *Ľudia v dedine hovorili, že Jerguš bol (doma) navštíviť svoju matku.* (Ondrejov) — *Maliarik sa mýlil, lebo my s Magdalénou stretli sme sa... v Turci, keď bola navštíviť svojich známych.* (Figuli); e) nedostatok zmeny miesta činiteľa *(ostať, ostávať, zostať, zostávať),* napr.: *V pondelok ostanem doma dreva narúbať.* (Hečko) — *Pretože mu Greguš nechcel ostať strážiť pri medzi kone, rozhodol sa Jano, že si ich pojme k nej.* (Figuli)

Prechodníková konštrukcia fakultatívne dopĺňa význam prísudkového slovesa rozličnými dejovými okolnosťami. Prechodníkom nedokonavého vidu sa vyjadruje súčasná sprievodná okolnosť: a) času, napr. *„Milé, ochotné dievča," myslel si Landík, idúc dolu schodmi.* (Jesenský); b) spôsobu, napr. *Tropek, potkýnajúc sa na pokrovcoch, podišiel k stolu.* (Urban); c) príčiny, napr. *Revizionizmus, prekrúcajúc marxistické princípy, vynucuje buržoáznu ideológiu vo všetkých formách.* (Aktuálne otázky)

Prechodníkom dokonavého vidu sa vyjadruje nesúčasná sprievodná okolnosť (predčasnosť alebo následnosť): a) času, napr. *Tonko, vrátiac sa z porady domov, nepotešil žienku pridelenou mu úlohou.* (Tajovský); b) spôsobu, napr. *Prezident ... sadol si do fotela neďaleko obloka, rozšíriac nohy.* (Jesenský); c) príčiny, napr. *Ekonómia ľudového umenia túto odlišnosť nevyžadovala, uspokojac sa s akýmsi podriadeným postavením výtvarného gesta vo svojej sfére.* (Števček); d) cieľa (účelu), napr. *A Maleník ho chytil za rukáv, prizrúc sa mu skúmavo do očí.* (Plávka)

Príslovková polovetná konštrukcia objektová, ktorá vo vete plní funkciu príslovkového určenia cieľa (účelu), sa vyjadruje iba infinitívnou konštrukciou. Infinitívna konštrukcia fakultatívne určuje význam činnostných slovies majúcich niektoré spoločné významy so slovesami pohybu (porov. Ružička, 1956, s. 138—143). Sú to slovesá, ktoré vyjadrujú: a) nejakú činnosť spojenú so zmenou miesta činiteľa *(brať, niesť, pojať, ťahať, viesť, viezť...),* napr. *Len si ju brávajte so sebou húsky pásť...* (Jančová); b) činnosť činiteľa, ktorá má za úlohu vyvolať pohyb paciensa — predmetu vety *(duriť, hnať, poslať, postaviť, pustiť, volať, vypraviť, vystrojiť, vy-*

zvať ...), napr. *vydurí Kristínu p o d o n á š a ť v á p n o s l i a d k o m n a V o l s k é c h r b t y.* (Hečko) — *Volali ho o b e d o v a ť.* (Urban); c) slovesá *nechať, nechávať* vo význame „ponechať, ponechávať, zanechať, zanechávať", napr. ... *ošklbaného Martina s pohúžvanou čiapkou v ruke nechal s t á ť p r i d v e r á c h.* (Ondrejov)

4. Vetné členy, s ktorými je príslovková polovetná konštrukcia v syntaktickom vzťahu, sú jednotkami intenčnej štruktúry. Z intenčných typov slovenských slovies, ktoré uvádza Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 384—409) sa príslovková polovetná konštrukcia uplatňuje spravidla v treťom intenčnom type $A_P \rightarrow D$, ale pri istých slovesách aj v prvom intenčnom type A → D → P, v ktorom sa všetky prvky intenčného typu vyjadrujú osobitne.

Príslovková polovetná konštrukcia ako súčasť adverbiálnej syntagmy je v syntaktickom vzťahu s D a súčasne iba s jedným z okrajových prvkov intenčnej štruktúry (A alebo P). S druhým okrajovým prvkom intenčnej štruktúry je jej vzťah irelevantný a celkom nemožný. Prísudok vety (D) vytvára pre príslovkovú polovetnú konštrukciu vstupujúcu do syntagmatických vzťahov s prvkami intenčnej štruktúry časový a modálny rámec tak, že pre ňu svojimi tvarmi vyjadruje kategóriu slovesného času a spôsobu.

5. Príslovkovú polovetnú konštrukciu pokladáme za jeden vetný člen — príslovkové určenie, a preto ju nerozoberáme na vetné členy. Pri analýze vety s príslovkovou polovetnou konštrukciou postupujeme takisto ako pri analýze súvetia. Hoci sa príslovková polovetná konštrukcia vyjadrená infinitívnou konštrukciou spája s prísudkom vety vždy tesne, jej polovetný charakter zosilňujú rozvíjacie členy infinitívnej konštrukcie. Príslovkovú polovetnú konštrukciu charakterizuje súbor znakov signalizujúcich jej polovetnosť (polopredikatívnosť). Sú to:

a) Zachovanie vzťahu k vetnej predikácii, resp. k inej polopredikácii.

b) Funkčná synonymita s vetným členom alebo s vetou.

c) Zachovanie významového obsahu zodpovedajúceho plnohodnotnej predikácii.

d) Implikácia vzťahu k subjektu.

e) Niektoré znaky vyplývajúce zo slovesnej povahy základného výrazu konštrukcie (infinitívu alebo prechodníka): slovesné gramatické kategórie, intencia slovesného deja zodpovedajúca určitému slovesu, určitá miera dejovosti.

f) Voľný významový vzťah k slovesu (nadradenému členu konštrukcie).

g) Voľné pripojenie v stavbe vety, resp. možnosť intonačného vyčlenenia v stavbe vety (pri prechodníkových konštrukciách).

h) Rozvitosť základného výrazu konštrukcie (infinitívu, resp. prechodníka).

ch) Možnosť dvojzákladovej transformácie.

6. Transformácia príslovkovej polovetnej konštrukcie na príslovkovú vedľajšiu vetu, resp. na jednoduché menné príslovkové určenie je dôkazom synonymickosti syntaktických prostriedkov a ich štylistického využitia. Príslovková polovetná konštrukcia je vhodným štylistickým prostriedkom, keď sa vyberá medzi vedľajšou vetou a polovetnou konštrukciou. Vyjadrenie vedľajšou vetou je voľnejšie, dynamickejšie a názornejšie. Vyjadrenie polovetnou konštrukciou je zomknutejšie, statickejšie a stručnejšie. Voľné konštrukcie prejav viac drobia, tesnejšie ho spájajú. Vedľajšia veta a polovetná konštrukcia sú teda dve samostatné syntaktické konštrukcie s osobitnou štylistickou funkciou.

7. Cieľom nášho príspevku bolo spresniť chápanie a interpretáciu jedného zo spôsobov vyjadrenia príslovkového určenia v spisovnej slovenčine — polovetnou konštrukciou. Miesto príslovkovej polovetnej konštrukcie je medzi jednoduchým menným vyjadrením a vetným vyjadrením, a preto príslovkovú polovetnú konštrukciu pokladáme za prechodnú syntaktickú kategóriu. Formálne príslovková polovetná konštrukcia zostáva vetným členom, ale sémanticky je náhradou za príslovkovú vedľajšiu vetu, resp. menné príslovkové určenie (porov. *Ondrej sa zamračil, keď myslel na klebety. — Ondrej sa zamračil, mysliac na klebety. — Ondrej sa zamračil pri myšlienke na klebety.*) Príslovkové určenie sa teda vo vete vyjadruje: 1. podstatným menom alebo príslovkou, 2. polovetnou (infinitívnou alebo prechodníkovou) konštrukciou, 3. vedľajšou vetou.

Príslovková polovetná konštrukcia je determinatívna konštrukcia, lebo fakultatívne určuje význam nadradeného slovesa (porov. Moško, 1977).

Namiesto termínu infinitívne príslovkové určenie, resp. prechodníková konštrukcia navrhujeme používať termín príslovková polovetná (polopredikatívna) konštrukcia, ktorý vyjadruje syntaktickú funkciu a spôsob vyjadrenia vo vete. Termínmi príslovkové určenie — príslovková polovetná konštrukcia — príslovková vedľajšia veta sa odlišuje syntaktický spôsob vyjadrenia príslovkového určenia.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 120—127.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy II. Skladba. 5. vyd. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930, s. 38.

Gramatika russkogo jazyka. Sintaksis. Tom II, časť 1. Moskva, Izdateľstvo AN SSSR 1960, s. 570.

HAUSENBLAS, K.: Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování.

In: Bulletin vysoké školy ruského jazyka a literatúry II. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 42—43.
HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 371.
HRABĚ, V.: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení" v ruštině a v češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 45—47.
HRBÁČEK, J.: Pokus o výklad přístavkového vztahu. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 223—228.
KAČALA, J.: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.
KLEMENSIEWICZ, Z.: Zarys składni polskiej. 6. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1969, s. 48.
LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 516.
MARKOVÁ, M.: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. Slovo a slovesnost, *28*, 1967, s. 245—254.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 558.
MOŠKO, G.: Klasifikácia polovetných konštrukcií. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 107—116.
MOŠKO, G.: Miesto polovetných konštrukcií v syntaxi. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 48—59.
MOŠKO, G. (1978a): Podmetová polovetná konštrukcia. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 93—102.
ORAVCOVÁ, A.: Charakteristika polovetných konštrukcií. Jazykovedný časopis, *29*, 1978, s. 141—150.
PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. 1. vyd. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943, s. 65.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 386.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 127—143.
RUŽIČKA, J. (1956a): O používaní prechodníkov. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 282—293.
SVOBODA, K.: Infinitiv v současné spisovné češtině. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 92—100.
ULIČNÝ, O.: O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojzákladové transformace a komplexní kondenzace. Slovo a slovesnost, *30*, 1969, s. 138—149.
URBANČOK, M.: Niekoľko poznámok o prechodníkoch v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 106.
VASEVA, I.: K voprosu o sintaktičeskich funkcijach dejepričastij i dejepričastnych konstrukcij v sovremennom russkom jazyke. (Obstojateľstvennyje značenija dejepričastij). In: Godišnik na Sofijskijat universitet. Filologičeski fakultet. Tom LVII, 2. Sofija, Državno izdatelstvo „Nauka i izkustvo" 1963, s. 390—465.

SPRÁVY A POSUDKY

HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 178 s.

Na tvorbe vysokoškolských učebníc sa úspešne zúčastňujú aj poprední vedeckí pracovníci SAV. V ostatnom čase sa to ukazuje aj na základných teoretických textoch. Ako príklad možno uviesť prácu J. Horeckého *Základy jazykovedy*, ktorá je vlastne prvým úvodom do všeobecnej jazykovedy, napísaným pre potreby filozofických a pedagogických fakúlt na Slovensku. Ján Horecký ako riadny profesor všeobecnej jazykovedy má už dlhoročné skúsenosti, a preto vedel na pomerne malom priestore 178 strán podať veľa základných informácií o súčasnej jazykovede. Pravda, mohlo sa na niektorých miestach uviesť aj niekoľko faktov menšieho významu, aby sa odľahčil celý text majúci vysoký teoretický ráz. Na niektoré miesta poukážeme v nasledujúcich odsekoch: budeme mať na mysli predovšetkým predpokladané vedomosti študentov, resp. absolventov riadneho štúdia.

Osobitne treba zdôrazniť hneď na začiatku recenzie, že J. Horecký sa usiluje podať základné pojmy všeobecnej jazykovedy dosť samostatne, hoci je samozrejmé, že vždy nadväzuje na základné, moderné a filozoficky orientované diela a štúdie o danom predmete. Napríklad hneď na začiatku sa vytyčuje miesto jazykovedy v systéme vied, a nenadväzuje sa pritom na diskusiu z bukureštského kongresu jazykovedcov r. 1967, ale zužitkúvajú sa práce sovietskych lingvistov a iných vedcov, ktorí vychádzajú z vedeckého svetonázoru. Vidieť to na vyčlenení integratívnych vied, ktoré síce nemajú konkrétny predmet výskumu, ale zovšeobecňujú poznatky iných konkrétnych vied pomocou svojských metód a postupov. Modernosť a zároveň aj správnosť takéhoto pohľadu sa ukazuje okrem iného aj v tom, že sa našlo správne miesto pre kybernetiku, ktorá má v súčasnosti čoraz väčší význam aj pre jazykovedu. Pravda, mohla sa tu uviesť poznámka aj o teórii informácie.

Samozrejme, používajú sa často aj rozličné grafy a schémy; tie však vždy trochu zjednodušujú komplikovanú situáciu. Tak napr. pri vnútornom členení jazykovedy (s. 8) sa dialektológia a história jazyka pripájajú akosi mechanicky na okraj schémy, hoci je myslím celkom jasné, že v danej súvislosti (znaková povaha jazyka) nemožno vystačiť s dvojrozmernou schémou: časový a priestorový faktor si žiada novú rovinu v schéme.

V kapitole o základných koncepciách jazyka sa majú preberať koncepcie tzv. „súčasnej jazykovedy". Výklad by sa mal spresniť azda tak, že ide o jazykovedu 20. storočia, pričom súčasná jazykoveda je pojem oveľa užší: podľa našej mienky Saussure, Hjelmslev a tzv. Pražská škola už patria minulosti, lebo súčasné obdobie sa aj v jazykovej teórii počíta približne od polovice 20. storočia. Pravda, aj v súčasnej etape vývinu jazykovedy sa uplatňujú niektoré tézy a poznatky z predchádzajúcej etapy, ale sú tu aj nové spoločné črty, najmä výrazný filo-

zofický podklad, raz idealistický, raz materialistický, čo sa povedzme v teórii Pražskej školy z tridsiatych rokov prejavilo iba čiastočne, napr. v tzv. teleologickom chápaní vývinu jazykového systému. Je správne, že sa v tejto kapitole venuje dosť pozornosti celosvetovej lingvistike a že sa pri jednotlivých koncepciách uvádzajú potrebné faktografické a biografické údaje. Napokon dobre zodpovedá koncepcii knihy ako učebnice, že sa rozoberajú princípy marxistickej koncepcie jazyka. Z nich treba poukázať na vzťah medzi jazykom a rečou: „Dialektický vzťah medzi jazykom a rečou sa prejavuje tak, že kolektívnou jazykotvornou prácou vznikajú rozličné texty a postupne sa vytvára jazyk ako systém prostriedkov na dorozumievanie... tvorenie výpovedí sa nevyhnutne opiera o systém, ale zároveň sa ním tento systém spresňuje a zdokonaľuje" (s. 17).

Mimoriadne dôležitá je kapitola o základných jazykovedných metódach, pretože nielen teória jazyka, ale aj metódy výskumu sú rozhodujúce pre efektívnosť jazykovej práce. V podstate by bolo treba rozlišovať metódy základného výskumu a potom metódy aplikačného výskumu. J. Horecký preberá distribučnú, opozičnú, funkčnú a semiotickú metódu (dosť stručne a málo názorne) a potom sa obšírnejšie venuje algebraickým a štatistickým metódam, čím sa v podstate skresľuje nosnosť jednotlivých metód. Bolo by treba ukázať aj medze, pokiaľ možno s úspechom použiť jednotlivé metódy. A potom je tu ešte problém metód pri komplexnom výskume jazyka, lebo jednotlivé roviny jazykovej stavby si vyžadujú rozličné postupy pri základnom výskume, často aj staršie a vyskúšané metódy pozitivistickej vedy, ktorá v podstate zjednodušovala objekt výskumu, jazyk ako veľmi zložitý spoločenský jav s rozličnými funkciami pri rozvoji myslenia, pri organizovaní spoločenskej práce i pri formovaní spoločenského vedomia.

Zo všeobecných pojmov venuje sa primeraná pozornosť znaku, systému a štruktúre. S výkladmi J. Horeckého treba súhlasiť, lebo sa opierajú o materialistickú dialektiku a kriticky sa stavajú aj k domácej tradícii. Systém sa chápe ako celostný objekt skladajúci sa z elementov, ktoré sú vo vzájomných vzťahoch: odmieta sa idealistické chápanie systému ako siete vzťahov. Štruktúra je potom vnútorná stavba veci, zloženie veci z elementov. Jazykový znak je invariantná jednotka formálnej štruktúry jazyka, majúca nominatívnu, signifikatívnu i komunikatívnu funkciu: jazykový znak teda čosi pomenúva (je korelátom kúska skutočnosti) a čosi realizuje (je spätý s istou zložkou vedomia). Tak sa kriticky posudzujú pojmy znaku, systému a štruktúry, ktoré boli bežné aj v slovenskej lingvistickej tradícii v období štrukturalizmu.

Osobitne treba upozorniť na kapitolku o úlohe jazyka v prospech poznania: podľa našej mienky je to veľmi podarený prehľad zložitej problematiky, vedený z pevných filozofických pozícií. Pritom celý výklad je prístupný a názorný. Azda iba výklad o vzťahu logických a gramatických kategórií mohol byť názornejší. Podľa našej mienky nestačí poukazovať na to, aké chyby robili iní teoretici (tu napr. Weisberger, Whorf, Greenberg, Bröndal alebo Jespersen), ale malo sa ukázať, v čom spočíva rozdiel medzi logickými a gramatickými (alebo lepšie, jazykovými) kategóriami, a naozaj nestačí uzatvárať, že „gramatický význam čísla (je) jazykový fakt a musí sa líšiť od logického" (s. 52).

V súčasnej jazykovednej teórii má veľký význam pojem hĺbkovej štruktúry, ktorá je v podstate sémantická a interpretuje sa v syntaktických pojmoch. Sem sa zaraďuje aj teória o intencii slovesného deja (rozpracovaná v slovenskej jazykovede) a teória o slovesných aktantoch. Škoda, že sa tu nespomenul a ne-

zvážil Danešov prínos do analýzy vzťahov jazyka a myslenia. Bol by sa tým dokreslil význam čs. jazykovedy pre rozvoj súčasnej teórie syntaxe.

V inštruktívnej kapitolke o jazyku a spoločnosti treba upozorniť na správny výklad integračných tendencií, ktoré vyplývajú z jazykových kontaktov, a tiež na chápanie diferenciačných tendencií v rámci jazykového systému: nové prvky — často ako výsledky integrácie — slúžia v rámci jazykového systému na štylistickú diferenciáciu (napr. ako prvky odborného vyjadrovania na rozdiel od starších prvkov uplatňujúcich sa v neodbornom vyjadrovaní čiže v ostatných sférach komunikácie). Okrem toho treba poukázať aj na Horeckého výklad viacjazyčnosti ako sociolingvistického problému. Ide nám najmä o to, ako sa chápe povedzme situácia slovenčiny: myslím, že je správne, keď sa nedávny vzťah slovenčiny k češtine hodnotí ako dvojjazyčnosť (jednostranná závislosť slovenčiny od češtiny ako oficiálneho jazyka), kým dnešný vzťah sa hodnotí ako dvojjazykovosť (obidva jazyky sú v celoštátnom meradle rovnoprávne). Poučné sú hodnotiace odkazy na situáciu v iných slovanských krajinách.

Nová teória spisovného jazyka sa usiluje riešiť situáciu slovenčiny v socialistickej spoločnosti. J. Horecký síce polemicky neodmieta staršiu, v praxi dodnes rešpektovanú teóriu spisovnej slovenčiny, ale na základe teórie komunikácie rozlišuje rozličné formy národného jazyka, ktoré sa odlišujú záväznosťou normy alebo kodifikácie. Sú to: spisovná forma (oficiálna a záväzná v škole a v masovej komunikácii), štandardná forma (pri bežnej pracovnej komunikácii), subštandardná forma (interferencie s nárečiami) a nárečová forma. Mimo tejto stratifikácie stojí jazyk umeleckej literatúry. Táto teória má všeobecný charakter a usiluje sa akosi vyrovnať s jazykovou situáciou, v ktorej v ostatných desaťročiach nadobúda čoraz väčšiu váhu spontánna hovorená reč ako prostriedok modernej komunikácie pomocou médií, ako je telefón, rozhlas, televízia a magnetofón. Pravda, nová teória sa musí rozpracovať na komplexnom materiáli a prediskutovať do hĺbky, lebo aj tu treba rešpektovať národné osobitosti vypracované v konkrétnych historických a spoločenských okolnostiach. Táto práca má popudy v celosvetovej teoretickej jazykovede zameranej čoraz viac sociolingvisticky. Preto by bolo treba aj u nás urobiť základné výskumné sondy a až potom formulovať závery vzťahujúce sa na masové komunikačné prostriedky i na školy. Naše skúsenosti poukazujú na to, že Horeckého závery, ako „spisovná forma ostáva základným vyjadrovacím prostriedkom v masových komunikačných prostriedkoch a výhradným prostriedkom v školskom vyučovaní" (s. 64 n.), sú predčasné a značne diskutabilné, najmä čo sa týka škôl.

Kapitola *Jazykové roviny* je veľmi všeobecný úvod do analýzy jazykového systému. Treba súhlasiť, že z veľkého počtu doterajších teórií sa v praxi najviac osvedčil trojstupňový model jazykového systému (syntaktická rovina + onomatologická rovina + fonematická rovina), ale treba vysvetliť, v akom zmysle sa používajú vetné členy ako prvky syntaktickej roviny: je totiž možné zaobísť sa aj bez týchto vetných členov, ako to ukazujú aj súčasné návrhy na opis gramatickej stavby slovanských jazykov.

Tá časť knihy, ktorá sa zaoberá problémami jednotlivých rovín jazykového systému, by si zasluhovala osobitný rozbor. Vcelku treba aj v takejto všeobecnej recenzii konštatovať, že pri analýze jazykového systému sa prihliada na slovanské jazyky, a najmä na novšie spracovania problematiky v súhrnných prácach. Pravda, veľa užitočného by sa dalo nájsť pre všeobecnú jazykovedu aj v stavbe iných jazykov, napr. v teórii slovných druhov v prácach o maďarčine (aby sme

uviedli aspoň jeden príklad z viac-menej exotických systémov, ako sa to priam programovo žiada pri zostavovaní materiálovej bázy pre všeobecný výklad gramatickej stavby jazyka).

Napriek tomu, že kapitolky o jednotlivých zložkách jazykového systému sú veľmi zaujímavé najmä z teoretického hľadiska, prekvapuje, že sa celý výklad obmedzuje na synchrónny pohľad na jazykovú stavbu. Pravda, takýto pohľad sa dá vysvetliť z rozličných aspektov, ale predsa len sa v základnej príručke o jazyku a jazykovede žiada venovať primeranú pozornosť aj diachrónii: každý prirodzený jazyk je historický jav, v každom stave jazyka je princíp vývinu, a teda princípy historickej jazykovedy sú také dôležité ako tie ostatné. Naozaj prekvapuje nezáujem o túto stránku veci, rovnako aj taký stručný výklad o historickej fonológii, ako to čítame na s. 150. A aj tu je pravdepodobne chyba v schéme o fonologizácii. Rovnako nepríjemné chyby sú azda aj v schémach o hláskoslovných zákonoch (s. 161): tradičná formulácia Grassmanovho zákona („podľa ktorého dve aspiráty nemôžu stáť v tej istej slabike, preto napr bhódha dalo bódha") je chybná, lebo veď nejde o výskyt v rámci jednej slabiky; rovnako aj záznam Vernerovho zákona („Verner zistil, že /p t k/ sa nemenia na /pb tb kh/, ale na /b d g/ . . .") je chybný z hľadiska fonetického i fonologického. Rovnako závažný je nedostatok, že sa nespomína problém glotochronológie čiže problém vývinu jazyka v rámci štatistického výskumu. Tu by sa dalo poukázať na hranice možností niektorých tzv. exaktných metód pri výskume tradičných otázok historickej lexikológie a gramatiky (ide o veľmi rozdielne výsledky doterajších troch pokusov o riešenie vzťahov medzi slovanskými jazykmi, konkrétne aj medzi slovenčinou a češtinou).

Trochu viac pozornosti by si zaslúžila aj problematika jazykových rodín, ktorá sa podáva ako dôsledok teórie prajazykov a rodostromu. Isté spresnenie si žiada aj schéma indoeurópskej jazykovej rodiny, najmä čo sa týka italických jazykov a románskych jazykov.

Rovnako aj kapitolka o jazykových zväzoch je veľmi stručná a nie celkom presná, ako to možno zistiť porovnaním tohto textu s najnovšou odbornou literatúrou.

Celkové naše hodnotenie vysokoškolskej učebnice *Základy jazykovedy* je kladné. Predpokladáme, že čoskoro sa bude pripravovať nové vydanie, keďže je to vlastne jediná moderne koncipovaná príručka v celom Československu. Preto by sme si želali už teraz pri recenzovaní prvého vydania, aby sa niektoré kapitolky rozšírili a prehĺbili. Aj niekoľko základných údajov z dejín jazykovedy by sa malo zhrnúť do osobitnej kapitolky, azda hneď na čelnom mieste: dnešný stav je totiž aj v jazykovede výsledkom vývinu.

J. Ružička

TVRDOŇ, E.: František Šujanský ako jazykovedec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 120 s.

V edícii Acta Facultatis Pedagogicae Banská Bystrica vyšla monografická štúdia E. Tvrdoňa o jazykovednom diele F. Šujanského.

F. Šujanský (1832—1907) bol jedným z národne uvedomelých slovenských katolíckych kňazov, ktorí sa v 90. rokoch minulého storočia združili v časopise

Literárne listy (1891—1908) a v almanachu Tovaryšstvo (1893, 1895, 1900). Do povedomia slovenskej kultúrnej verejnosti sa dostal svojimi príspevkami publikovanými aj v Slovenských pohľadoch, v Národných novinách, v Časopise Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Hoci bol od roku 1869 členom jazykovedného (mluvozpytného) odboru Matice slovenskej (spočiatku sa venoval iba zberateľskej činnosti), príspevky jazykovedného charakteru publikoval až v 90. rokoch — od svojej šesťdesiatky. F. Šujanský venoval pozornosť najmä slovenským vlastným menám, nárečiam, pôvodu slov, no nezabúdal ani na otázky súčasného jazyka. Niektoré práce vyšli až po jeho smrti, niektoré ostali v rukopise.

Jazykovedné dielo F. Šujanského zaradil autor do kontextu vývinu slovenského spisovného jazyka a slovenskej jazykovedy. Konfrontuje ho s jazykovými prácami Šujanského súčasníkov — S. Czambela, J. Škultétyho, F. V. Sasinka, F. R. Osvalda, A. Kmeťa, J. Kohutha, J. Donovala, ale aj s výsledkami súčasnej slovenskej jazykovedy. V jednotlivých kapitolách monografie rozoberá a komentuje Šujanského práce podľa jednotlivých pracovných okruhov.

Z onomastických prác si osobitne všíma Šujanského úlohu pri pokusoch o zostavenie slovenského miestopisného slovníka, ktoré vyvolali zvýšené maďarizačné tendencie, najmä pomaďarčovanie názvov slovenských miest a obcí. Iba na okraj poznamenávame, že túto časť publikoval E. Tvrdoň aj samostatne, a to v príspevku *František Šujanský a pokusy o slovenský miestopisný slovník.* In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici (Acta Facultatis Pedagogicae Banská Bystrica). Séria spoločenskovedná. Slovenský jazyk a literatúra. Zv. 3. Red. J. Findra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 31—42. Ďalej E. Tvrdoň hodnotí Šujanského publikované toponomastické príspevky *Slovenské mená miest, Niečo zo slovenskej stariny, Prievidza* či *Prividza* a výklady jednotlivých názvov v týchto príspevkoch; rovnako aj Šujanského antroponomastickú štúdiu *Osobné a rodné mená slovenské,* v ktorej je pozoruhodný výklad privlastňovacej prípony *-ovie* a jej variantov (*-ove, -oje, -ojo, -eje, -é, -ech, -oviech, -ových* atď.), vyjadrujúcej príslušnosť k rodine ako celku.

Potom autor predstavuje Šujanského ako dialektológa. Komentuje jeho spoluprácu s F. Pastrnkom pri dotazníkovom výskume slovenských nárečí, publikovaný článok *Hiadlovské nárečie* a príspevky o zvolenských a hornotrenčianskych nárečiach, ktoré ostali v rukopise.

V kapitole o etymologických prácach hodnotí autor Šujanského poznámky a postrehy o jednotlivých slovách aj široko (a romanticky) koncipovanú štúdiu *Slovo dub a jemu príbuzné slová,* v ktorej je cenný najmä zhromaždený jazykový materiál zo slovenských nárečí. Etymologické výklady Šujanského sú menej vydarené.

Napokon sa uvádzajú Šujanského drobné príspevky z oblasti spisovného jazyka a rukopisné materiály z maďarsko-slovenského slovníka a zo zamýšľaného veľkého slovníka slovenčiny.

V závere autor konštatuje, že hoci Šujanského jazykovedné práce z metodologického hľadiska nedosiahli úroveň prác S. Czambela a J. Škultétyho, vecná hodnota jeho výskumov je trvalá a znamená isté zavŕšenie predchádzajúcej etapy vývinu výskumu slovenských nárečí a vlastných mien na konci 19. storočia.

Dôkladný monografický opis jazykovedného diela F. Šujanského, doplnený životopisom a bibliografiou jeho jazykovedných prác, pomáha kompletizovať a spresňovať celkový pohľad na tento úsek dejín slovenskej jazykovedy a dejín spisovnej slovenčiny. Veľmi užitočné by bolo podobným spôsobom spracovať aj

jazykovedné dielo F. V. Sasinka, A. Kmeťa, F. R. Osvalda, P. Križku, M. Matunáka, K. A. Medveckého, J. Kohutha a ďalších, z ktorých sa každý svojím spôsobom pričinil o poznávanie slovenčiny na prelome 19. a 20. storočia, a určiť ich miesto vo vývine spisovnej slovenčiny a v dejinách slovenskej jazykovedy, tak ako to urobil E. Tvrdoň s jazykovedným dielom F. Šujanského.

M. Majtán

Životné jubileum Pavla Ondrusa

V máji 1979 sa dožil 60 rokov člen redakčnej rady nášho časopisu univ. prof. Pavel Ondrus, DrSc. Narodil sa 19. mája 1919 v Pitvaroši v Maďarsku. Po skončení štúdií niekoľko rokov vyučoval na stredných školách. Od r. 1949 pôsobí na FFUK v Bratislave, kde postupne dosiahol vedecko-pedagogické hodnosti docenta a neskôr profesora i vedecké hodnosti kandidáta filologických vied a doktora filologických vied. Od r. 1978 je vedúcim katedry slovenského jazyka. V roku životného jubilea si teda pripomína aj tridsať rokov svojho vedecko-pedagogického pôsobenia na vysokej škole.

Šesťdesiatka zastihla P. Ondrusa takpovediac na vrchole vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti. Bibliografia jeho prác, ktorá vyjde v Zborníku Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, pripravovanom na jeho počesť, zaznamenáva tri knižné monografie, niekoľko vysokoškolských učebníc a učebných textov a niekoľko desiatok príspevkov a štúdií v časopisoch alebo zborníkoch.

Vo svojej prvej knižnej práci *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike* (1956) P. Ondrus podal opis hláskoslovnej a tvaroslovnej sústavy južných stredoslovenských nárečí (hontianskeho a novohradského) a iných nárečí dolnozemských Slovákov v Maďarsku. Nárečovej problematike venoval P. Ondrus aj niekoľko časopiseckých štúdií. Zaoberal sa v nich nielen jednotlivými pozoruhodnými javmi niektorého konkrétneho nárečia (napr. neutralizáciou foném *m, n, ň* v novohradskom nárečí, zmenou *tl, dl* na *kl, gl* v stredoslovenských nárečiach, frazeológiou nárečia Slovenského Komlóša a i.), ale aj všeobecnejšími teoretickými otázkami vzájomných vplyvov, miešania a kríženia nárečí a jazykov. O týchto otázkach prednášal aj na letných seminároch pre zahraničných slavistov (SAS) i na medzinárodných lingvistických zjazdoch. V oblasti dialektológie rozvíja P. Ondrus aj medzinárodnú spoluprácu, najmä v rámci príprav Celokarpatského dialektologického atlasu.

Viackrát sa zaoberal otázkami tzv. sociálnych nárečí. Venoval im aj monografiu *Sociálne nárečia na Slovensku* (1977).

P. Ondrusa ako vysokoškolského učiteľa slovenčiny pochopiteľne priťahovali teoretické problémy spisovného jazyka. Viackrát sa vracal k otázkam klasifikácie slovných druhov a ich vzájomných vzťahov v spisovnej slovenčine. Podrobne rozpracoval najmä problematiku čísloviek, a to vo viacerých časopiseckých štúdiách i v knižnej monografii *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine* (1969), ktorú obhájil ako doktorskú dizertáciu. Spresnil v nej vymedzenie čísloviek ako slovného druhu a opísal morfologické a syntaktické vlastnosti jednotlivých druhov čísloviek. Zaoberal sa aj niektorými inými slovnými druhmi, o ktorých sa diskutovalo v slovenskej jazykovede, napr. zámennými príslovkami, vetnými príslovkami, klasifikáciou zámen, časticami, neplnovýznamovými

slovami a i. O problémoch jednotlivých slovných druhov v slovenčine viackrát prednášal zahraničným slavistom a výsledky svojich výskumov popularizoval v metodicko-didaktickom časopise. Svoje výskumy napokon zhrnul do zovšeobecňujúcich teoretických úvah o systéme slovných druhov v slovenčine.

Okrajovo, obyčajne z podnetu vedeckých konferencií, vyslovoval P. Ondrus svoje stanoviská k otázkam spisovnej normy, kodifikácie, jazykovej kultúry, k vzťahu slovenčiny a češtiny.

Príležitostne, v rámci onomastických konferencií, sa P. Ondrus zaoberal aj výskumom vlastných mien.

P. Ondrus s veľkým záujmom a sústavne sleduje sovietsku jazykovednú produkciu. Často referuje v našich časopisoch o prácach sovietskych jazykovedcov a o významných jazykovedných konferenciách v ZSSR. Kontakt so sovietskou marxistickou jazykovedou, ako i záujem o otázky marxistickej filozofie prispeli u P. Ondrusa k tomu, že si osvojil dialektický spôsob myslenia a schopnosť posudzovať metodologické a teoretické otázky súčasnej jazykovedy z marxistických pozícií. Z tohto okruhu spomenieme aspoň dva jeho príspevky: *Národ, jazyk a vývin spoločnosti* (1963) a *Dialektika poznania a jazykoveda* (1974).

Významnou zložkou celkovej činnosti P. Ondrusa je jeho didakticko-pedagogická činnosť. Náš jubilant patrí medzi tých vysokoškolských učiteľov, ktorí sa starajú o učebné pomôcky pre svojich poslucháčov. Svedčia o tom mnohé učebné texty, ktoré vznikli z jeho prednášok a vyšli buď ako rozmnožené texty alebo v knižnom vydaní. Povšimnutie si zaslúžia najmä knižne vydané Ondrusove učebnice: *Morfológia spisovnej slovenčiny* (1. vyd. 1961, 2. vyd. 1964), *Vetný rozbor v príkladoch* (1. vyd. 1971, 2. vyd. 1977), *Slovenská lexikológia 2* (1. vyd. 1972, v rukopise je pripravené 2. vyd. ako súčasť spoločnej učebnice autorov J. Furdíka, J. Horeckého a P. Ondrusa) a *Kapitoly zo slovenskej morfológie* (1978). P. Ondrus je spoluautorom Učebnice slovenského jazyka pre maďarské oddelenie Pedagogickej fakulty Nitra (1974).

P. Ondrus viackrát písal a prednášal aj o teoretických otázkach vyučovania slovenského jazyka (o spájaní teórie s praxou, o modernizácii vyučovania jazyka, o všestrannom jazykovom rozbore a i.).

Nemožno pri tejto príležitosti nespomenúť spoločenskú a politickú angažovanosť P. Ondrusa. Na FFUK vykonával po mnoho rokov viaceré stranícke a odborárske funkcie. Je členom fakultnej rady FFUK, členom i predsedom skúšobných i obhajobných komisií. Je členom Vedeckého kolégia jazykovedy a vied o literatúre a umení SAV a členom jazykovednej komisie tohto kolégia. V šesťdesiatych rokoch bol tajomníkom Združenia slovenských jazykovedcov, teraz je podpredsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Za spoločensky angažovanú i za dlhoročnú vedecko-pedagogickú činnosť dostal viaceré vyznamenania, medziiným pamätnú medailu Za zásluhy v boji proti fašizmu.

V mene Slovenskej jazykovednej spoločnosti i v mene redakcie Slovenskej reči želáme prof. Pavlovi Ondrusovi do ďalších rokov dobré zdravie, nové úspechy v pedagogickej i vedeckovýskumnej činnosti, osobnú spokojnosť a radosť z vykonanej práce.

Š. Peciar

ROZLIČNOSTI

Názvy vedeckých konferencií, sympózií a pod. — V súčasnej spisovnej slovenčine je vcelku ustálený repertoár vlastných mien, resp. druhov vlastných mien. Napríklad medzi vlastné mená patria pomenovania jednotlivých osôb, názvy zemepisných objektov, časopisov, kníh, pomenovania niektorých výrobkov, inštitúcií, úradov, škôl a podobne. Jednotlivé druhy takýchto vlastných mien sa u nás bežne vypočítavajú. pri výklade o písaní veľkých písmen vo vlastných menách (porov. Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. 1971, s. 37—42) alebo pri výklade o podstatných menách (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 140—142).

Kategóriu vlastných mien nemožno pokladať za uzavretú skupinu pomenovaní ani z hľadiska počtu jednotlivých členov, ani z hľadiska druhov. Chceme to ukázať na jednom konkrétnom prípade, a to na novších názvoch vedeckých konferencií, sympózií, diskusií a podobne, ktoré sa v príručkách nespomínajú.

Moderný život, najmä vedecký, je dnes charakterizovaný usporadúvaním početných konferencií, sympózií, besied, diskusií a iných tvorivých stretaní odborníkov. Takéto konferencie (v ďalšom budeme hovoriť iba o konferenciách, máme tu však na mysli všetky uvedené druhy podujatí) sa usporadúvajú zvyčajne na presne vymedzenú tému. Starší spôsob vyjadrenia cieľa alebo tematickej náplne konferencie bol taký, že sa používalo slovo *konferencia* a po predložke *o* sa v lokáli sg. alebo pl. vyjadrilo zameranie konferencie, napr. *konferencia o slovníku súčasnej spisovnej slovenčiny, konferencia o štýle detskej prózy, sympózium o fonológii a fonetike* a pod.

Novšie preniká a čoraz častejšie sa uplatňuje spôsob označovania takýchto podujatí pomocou vlastných mien. Vlastné meno vyjadruje zameranie alebo cieľ konferencie, teda tú časť zo staršieho spôsobu vyjadrovania, ktorá sa viazala na predložku *o*. Uplatňuje sa pritom viacero spôsobov označovania konferencií pomocou vlastných mien.

Jedným zo spôsobov je použitie vlastného mena po vyjadrení typu „konferencia na tému", v ktorom sa k pomenovaniu *konferencia* pripája vo forme nezhodného prívlastku spojenie predložky *na* s akuzatívom podstatného mena *téma*, napr.: *V dňoch 9.—11. apríla konalo sa lingvistické sympózium na tému Pojem zákona v lingvistike* (Jazykovedný časopis, *15*, 1964, s. 181).

Podobný prípad predstavuje vyjadrenie, v ktorom sa k pomenovaniu *konferencia* pripája predložkové spojenie *pod názvom*, napr.: *Preto pripravil Jazykovedný ústav MAV medzinárodnú konferenciu pod názvom Az etimológiai elmélet és modszertana (Teória a metodológia etymológie)* (Jazykovedný časopis, *26*, 1975, s. 209).

Vyjadrenie *na tému* alebo *pod názvom* sa niekedy rozvedie do osobitnej vety, napr.: *Na tému Spisovná slovenčina v rokoch 1918—1968 konala sa v dňoch 10.—12. decembra 1968 v Smoleniciach vedecká konferencia* (Kultúra slova, *3*, 1969, s. 121). — *Toto výročie pripomenula vedecká konferencia, ktorá sa konala pod názvom J. Francisci-Rimavský, život a dielo* (Kultúra slova, *11*, 1977, s. 313).

— *Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Pod týmto názvom usporiadala Katedra slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte UK v Trnave v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV vedeckú konferenciu* (Kultúra slova, *4*, 1970, s. 60). — *Toto tvorivé ovzdušie v súčasnej slovanskej jazykovede malo v istom zmysle svoje vyvrcholenie na medzinárodnom jazykovednom sympóziu, ktoré sa konalo pod názvom Aktualizačné (pragmatické) zložky výpovede v slovanských jazykoch* (Slovenská reč, *42*, 1977, s. 240).

Môžeme ďalej uviesť spôsob používania vlastného mena, pri ktorom toto vlastné meno sa k pomenovaniu *konferencia* pripája po výraze *nazvaný*, napr.: *V dňoch 18.—22. apríla 1967 sa konalo v Moskve sympózium nazvané Jednotky rôznych rovín gramatickej stavby jazyka* (Slavica Slovaca, *3*, 1968, s. 106).

Najúspornejším spôsobom používania vlastných mien na pomenúvanie vedeckých konferencií a iných podobných podujatí je používanie vlastného mena, ktoré vyjadruje zameranie alebo cieľ konferencie, priamo pri podstatnom mene *konferencia*, napr.: *na pozvanie ÚV KSSZ odletel včera do Sovietskeho zväzu J. Havlín, ktorý sa zúčastní medzinárodnej konferencie Veľký október a súčasnosť* (Pravda, 10. 11. 1977, s. 2). — *V rámci medzinárodného stretnutia Október a mládež sa začala konferencia Október, súčasný svet a mládež* (Pravda, 24. 11. 1977, s. 7). — *Jazykovedné sympózium Modálna výstavba výpovede v slovanských jazykoch* (Jazykovedný časopis, *23*, 1972, s. 103). — *Zborník obsahuje materiál zo sympózia „Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích“* (Slavica Slovaca, *9*, 1974, s. 334).

Osobitné pomenovania dostávajú dnes nielen vedecké konferencie, ale aj ich časti, okruhy tém, napr.: *Vymedzené tematické okruhy Marxistická teória kultúry, Vzťah kultúry a hospodárskej politiky socialistického štátu — iba poodhalili nesmierne široké pole náročných úloh* (Pravda, 19. 11. 1977, s. 5).

Spôsob pomenúvania jednotlivých vedeckých konferencií pomocou vlastných mien existuje dnes aj v iných slovanských i neslovanských jazykoch. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov: *Závěr sympozia „Slovenské národní povstání — zdroj nových vztahů české a slovenské kultury“* (Slavica Pragensia, 18, 1977, s. 239). — *Konferencja naukowa System morfologiczny i syntakticzny współczesnego języka polskiego.* Zawoja 16.—18. grudnia 1971. Warszawa 1972 (názov zborníka). — *Beiträge zur Theorie und Geschichte der Eigennamen. Materialien der namenkundlichen Arbeitstatung „Name, Geschichte, Kulturelles Erbe“, Karl-Marx-Universität Leipzig 23.—24. 10. 1974. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1976* (názov zborníka).

Vlastné mená konferencií píšeme podobne ako iné vlastné mená s veľkými začiatočnými písmenami. Nie je pritom potrebné dávať ich ešte aj do úvodzoviek, ako je to v niektorých našich dokladoch.

L. Dvonč

Togliatti — prejav Togliattiho, ale cestovať z Togliatti. — Vlastné mená osôb (rodné i priezviská) sa niekedy stávajú vlastnými menami miest a obcí (miestne názvy), napr. *Mikuláš — Liptovský Mikuláš, Martin — Martin, Ondrej — Liptovský Ondrej, Michal — Michal na Ostrove, Peter — Liptovský Peter, Togliatti — Togliatti, Frunze — Frunze, Ordžonikidze — Ordžonikidze* a pod. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 92) sa hovorí, že „názvy krajín, krajov, štátov, ďalej názvy obcí a miest podľa mien osôb alebo zvierat majú neživotné skloňovanie;

napr.: *ísť na Dolniaky (na Horniaky), vo Washingtone, vo Wellingtone, v Martine, v Jure, Dimitrove, Puškine, Kujbyševe, Engelse, Kalinine, na Orlíku*". Morfológia slovenského jazyka uvádza príklady na miestne a zemepisné názvy podľa mien osôb, ktoré sa v súčasnej spisovnej slovenčine pravidelne skloňujú podľa vzoru dub: *Dolniaky, Horniaky, Washington, Wellington, Martin, Jur, Dimitrov, Puškin, Kujbyšev, Engels, Kalinin, Orlík.* Neuvádza však príklady na miestne názvy podľa mien osôb, ktoré sa skloňujú podľa vzoru stroj, napr.: *Liptovský Mikuláš — v Liptovskom Mikuláši, Liptovský Ondrej — v Liptovskom Ondreji.* V Morfológii slovenského jazyka sa neuvádzajú príklady ani na miestne názvy utvorené podľa takých cudzích názvov, ktoré majú v spisovnej slovenčine osobitné skloňovanie, napr.: *Togliatti, Frunze, Dušanbe, Ordžonikidze, Cchinvali* a pod.

Osobitné skloňovanie majú v spisovnej slovenčine mužské životné podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa (v slovenskej výslovnosti) s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä* (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 124). Tieto mená sa skloňujú podľa vzoru kuli: G. *kuliho,* D. *kulimu,* A. *kuliho,* L. *(o) kulim,* I. *kulim.* Podľa tohto vzoru sa skloňujú aj cudzie vlastné mená, napr.: *Verdi, Rossini, Machiavelli, Škultéty, Goethe, Dante, Attlee, Bambi, Togliatti, Frunze, Ordžonikidze* a pod. Zatiaľ čo miestne a zemepisné názvy utvorené podľa názvov osôb mužského rodu s pravidelným skloňovaním v súčasnej spisovnej slovenčine sa skloňujú ako neživotné podstatné mená mužského rodu vzorov dub a stroj *(Martin — v Martine, Liptovský Ondrej — v Liptovskom Ondreji),* miestne a zemepisné názvy mužského rodu podľa cudzích názvov s osobitným skloňovaním sa v spisovnej slovenčine neskloňujú. Skloňujú sa len ako mená osôb podľa vzoru kuli. O nesklonnosti miestnych a zemepisných názvov podľa mien osôb s osobitným skloňovaním vzoru kuli nás presviedčajú aj doklady z dennej tlače: *Podnet z T o g l i a t t i. — ... ktorá sa rozvinula už pri výstavbe automobilky v T o g l i a t t i. — pre základný podnik v T o g l i a t t i a pre pobočný závod v Dimitrovgrade. — na výrobu osobných áut v T o g l i a t t i... — Ročne d o T o g l i a t t i dodáva vyše 400 tisíc... — ... ktoré do Československa z T o g l i a t t i dostali...* (Pravda, 5. 1. 1979, s. 1 a 7).

Na záver zhŕňame, že mená osôb typu *Togliatti, Frunze, Ordžonikidze* sa v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru kuli: *(od) Togliattiho, Frunzeho, Ordžonikidzeho, (o) Togliattim, Frunzem, Ordžonikidzem* a pod. Názvy sovietskych miest podľa významných predstaviteľov robotníckeho hnutia ako *Togliatti, Frunze, Ordžonikidze* sa v spisovnej slovenčine neskloňujú: *cestovať do Frunze, podnik v Togliatti, blížiť sa k Ordžonikidze* a pod.

J. Jacko